

Menoušková, Dana; Slavíček, Karel

**K problematice lokálních kamnářských výrobních center jihovýchodní Moravy
konce 15. až poloviny 16. století**

Archaeologia historica. 2024, vol. 49, iss. 2, pp. 681-709

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2024-2-12>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.80924>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 06. 01. 2025

Version: 20241218

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

K PROBLEMATICE LOKÁLNÍCH KAMNÁŘSKÝCH VÝROBNÍCH CENTER JIHOVÝCHODNÍ MORAVY KONCE 15. AŽ POLOVINY 16. STOLETÍ

DANA MENOŠKOVÁ – KAREL SLAVÍČEK

Abstrakt: Text představuje výsledky pokračujících ikonografických i přírodovědných analýz komorových kachlů z prostředí jihovýchodní Moravy: hradu Buchlova a měst Strážnice a Veselí nad Moravou. Navazuje na výsledky zveřejněné v loňském ročníku *Archaeologie historici*. Účelem analýz je zjistit materiálové složení a tím i možné materiálové shody analogických kachlů ze studovaných lokalit. Cílem výzkumu je zmapovat regionální i nadregionální vazby a přispět k lokalizaci výrobních center konce 15. až poloviny 16. století. Dosavadní výsledky ukazují výraznou lokalizaci výroby komorových kachlů v oblasti jihovýchodní Moravy a souběžné působení většího počtu (nespecializovaných) hrnčířských dílen, které přibližně ve stejném čase zásobovaly svými produkty místní trhy. Analogické nálezy reliéfních kachlů z různých lokalit v oblasti jsou tak nejspíše výsledkem produkce místních dílen.

Klíčová slova: kachle – jihovýchodní Morava – dílny – kontakty – ikonografie – petrografické a chemické rozbory – konec 15. až polovina 16. století.

On the issue of local stove production centers in south-eastern Moravia between the late 15th century and the mid-16th century

Abstract: This article presents the results of ongoing iconographic and archaeometric analyses of chamber stoves from south-eastern Moravia: Buchlov Castle and the towns of Strážnice and Veselí nad Moravou, following the results published in last year's edition of *Archeologia historica*. The aim of the analyses was to determine the material composition and thus possible material matches of analogical tiles from different locations. The information obtained in this way can help map regional and supra-regional links, contribute to the locating of production centers from the period between the late 15th and the early 16th century and identify mutual contacts during the production process. The results so far show a significant concentration of the production of chamber stoves in the region of south-eastern Moravia and simultaneous effects of a large number of (non-specialized) pottery workshops which supplied local markets at approximately the same time. Analogical finds of relief tiles from different locations in the area are thus most likely the products of individual local workshops.

Key words: stove tiles – south-eastern Moravia – workshops – contacts – iconography – petrographic and chemical analyses – late 15th – mid-16th century.

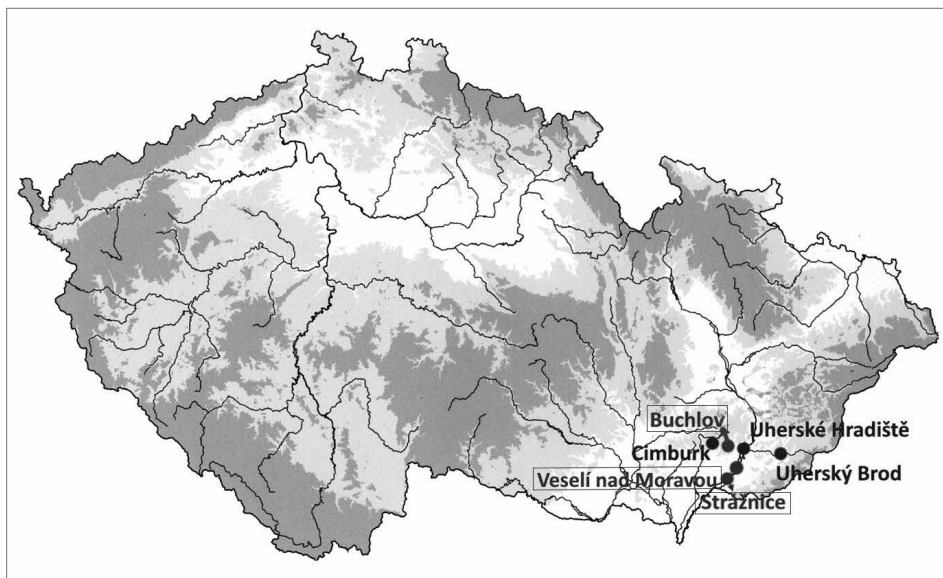
Dosavadní výsledky ikonografické, petrografické a chemické analýzy kachlů z jihovýchodní Moravy

Poznání procesu tvorby a výroby kachlů, jejich distribuce, lokalizace výrobních center a identifikace vzájemných kontaktů při výrobním procesu v období konce středověku až počátku novověku se opírá o řadu dílčích poznatků (např. Drnovský 2016; Erneé–Hanykýř–Maryška 2004; Heege et al. 1998; Hložek–Jordánková–Loskotová 2018; Hložek–Loskotová 2014; Holl 1995; 2001; Holl–Balla 1994; Loskotová–Hložek 2016; Loskotová 2021 ed.; Menoušková 2018; Měřínský 2011 ed.; Michelaki–Hughes–Hancock 2013; Römer–Strehl et al. 2005; Rzeznik–Stoksik 2011; Smetánka 1968; Vitanovský 2001; 2008; Vitanovský–Häzlbauer 1995; Vitanovský–Menoušková 2010; Žegklitz 2019; Žegklitz–Zavřel 2004). Příspěvkem k tomuto tématu je i studium regionální kachlové produkce v oblasti jihovýchodní Moravy (např. Menoušková 2003; 2004; 2011; 2016; 2018; 2022; 2022a; Menoušková–Slaviček 2023; Menoušková–Šimík 2023; srov. též Pavlík 2023). K tématu fungování hrnčířské výroby a k elementům, které ji ovlivňují, se v obecné rovině nověji vyjádřili např. Čapek, Procházka a Sedláčková (2021) či Duistermaat (2017, 125), jenž formuloval teorii sítě aktérů, tzv. relační přístup, a upozornil na řadu vstupujících a vzájemně se ovlivňujících prvků jak živé, tak neživé povahy (od materiálu přes výrobní zařízení a nástroje po lidi: hrnčíře,

uživatelé, elity, prostředníky, obchodníky; včetně jejich dovedností, potřeb, požadavků a identit, zvířat, dopravy, polohy dílny atp. – pro české země podrobně a souhrnně např. Čapek a kol. 2022), které tento proces ovlivňují. Obšrný teoretický model odráží různé kognitivní a abstraktní aspekty a zákonitosti, které na tyto procesy působí, ale nejsme je schopni bezzbytku identifikovat a rekonstruovat.

Ikonografické, petrografické a chemické analýzy komorových kachlů z oblasti jihovýchodní Moravy (Menoušková 2018; Menoušková–Slaviček 2023; Menoušková–Vitanovský 2007; 2007a) navazují na dosud provedené rozborů (souhrnně Loskotová 2021 ed.) a vytvářejí širší základnu pro ověřování teoretických modelů a následnou interpretaci nově získaných poznatků. Z prostředí jihovýchodní Moravy jsme prozatím analyzovali materiál z městských center Uherské Hradiště (k výzkumu samotnému Procházka 1979–1981; 1997) a Uherský Brod (např. Menoušková–Šimík 2023; 2024) a z hradu Cimburk u Koryčan, ke kterým nově přistupují rozborů materiálu z hradu Buchlova, Strážnice a starších nálezů z Veselí nad Moravou (obr. 1; analýza kachlové kolekce z nejnovějšího výzkumu ve Veselí nad Moravou podrobněji viz Loskotová a kol. 2024).

Analýzy keramické hmoty kachlů, které dosud proběhly, se týkaly 21 vzorků z Uherského Hradiště, deseti z Uherského Brodu a pěti z hradu Cimburka u Koryčan. Výsledky ukazují, že každý ze souborů využíval jiný, lokální zdroj suroviny, a kolekce se tedy od sebe materiálově výrazně lišily. Z technologického hlediska je u uherskobrodského souboru zajímavý masivní výskyt slidování na reliéfně zdobených kusech, ale i na vnitřních stranách nádobkových kachlů. Na specifčnost materiálu z Uherského Brodu v porovnání se soubory z Uherského Hradiště či hradu Cimburka ukazuje vedle makroskopického pozorování i petrografický a chemický rozbor vzorků. Zkoumané vzorky z Uherského Hradiště a Uherského Brodu ukazují natolik odlišný materiál a technologii, že opravňují hypotézu jiných zdrojů a potažmo jiných dílen. Analyzované analogické kusy, které se objevují na různých lokalitách přibližně ve stejné době, tak tedy

Obr. 1. Lokality, z nichž byl materiál analyzován již dříve: Uherské Hradiště, Uherský Brod, hrad Cimburk u Koryčan (podle Menoušková–Slaviček 2023) a lokality, z nichž je materiál zkoumán nově (v rámečku): hrad Buchlov, Strážnice a Veselí nad Moravou (starší nálezy).

Abb. 1. Fundstellen von bereits früher analysiertem Material: Uherské Hradiště, Uherský Brod, Burg Cimburg bei Koryčany (nach Menoušková–Slaviček 2023) und Fundstellen des neu untersuchten Materials (eingerahmt): Burg Buchlau, Strážnice und Veselí nad Moravou (ältere Funde).

s největší pravděpodobností vznikly nezávisle na sobě otiskem z několika paralelních forem v rámci různých dílen.

Na tyto výstupy v současnosti navazují analýzy kachlů z dalších lokalit. Zvláště u vzorků kachlů z hradu Buchlova jsme očekávali materiálovou shodu s nálezy z Uherského Hradiště. Ta již je prokázána s jedním z kachlů ze souboru z Velehradu, který mohl souviset s kamny pro reprezentativní prostory opatova sídla (Schenk 2020). Na základě komparace nových dat (analýza kachlů z Uherského Hradiště; Menoušková–Slaviček 2023) a využití dosud publikovaných výstupů (Loskotová ed. 2021, 72, obr. 3; 78, položka 1.2) je patrné, že petrografie uvedeného kachle s loveckým motivem z Velehradu odpovídá kachlům z Uherského Hradiště (úloмки metamorfítů a minerály derivované z krystalinika), což ukazuje možný prostorový potenciál, ale i sociální dosah výrobků z uherskohradištských dílen. I tento předběžný výsledek budeme ještě verifikovat analýzou dalších odebraných vzorků a následně výstupy publikovat.

Historický a geografický rámec

Zájmová oblast se nalézá na historickém moravsko-uherském pomezí a zahrnuje několik významných městských center s vojensko-strategickým významem: dnešní Uherské Hradiště, Uherský Brod, Strážnice, podobně i Veselí nad Moravou (více Fišer 1921; Zemek 1972; 1992; Pajer a kol. 2002; Plaček–Dejmal a kol. 2015), patří sem také původně zeměpanský hrad Buchlov a významné šlechtické sídlo Cimburk u Koryčan. Poloha blízko východní hranice a šíření vlivů z oblasti Slovenska a dnešního Maďarska se odrazily i na kachlovém materiálu z prezentovaných lokalit. Z prostoru středního a západního Slovenska a Uher zaznamenáváme řadu analogických exemplářů, výtvarných a stylových prvků, včetně vlivu budínské královské dílny (projevujícího se například v profezovaných kachlových exemplářích či ve ztvárněných motivech). Analogické nálezy můžeme zmínit například z příhraniční oblasti Malých Karpat (hradu Branč; Šimkovic 2011, 28, obr. 31; k dalším malokarpatským lokalitám s nálezy kachlů např. Matejka–Šimkovic–Janura 2013 – hrad Korlátka; Šimkovic 2009 – Plavecký hrad), ze středního Pováží (hradů Trenčín a Beckov; Gruia 2013, 428, katalog 271), z Nitry (Bielich–Samuel 2007, 82) či vzdálenějších středoslovenských lokalit Banské Bystrice, Šintavy (např. Mácelová 1989, 93, obr. 6:1; Kvieťok–Mácelová 2013, 26, 31–34), ale také Maďarska (např. Szécsény; Gruia 2013, 343, katalog 97). Nadregionální vazby lze sledovat i do oblastí středních a východních Čech a Slezska (srov. např. Menoušková–Slaviček 2023, 267–268, obr. 13–15).

Ojedinelé postavení má mezi analyzovanými lokalitami Strážnice. Na přelomu 15. a 16. století patřila k velkým a lidnatým moravským městům. Její význam vyplýval z příhraniční polohy a postavení v obranném systému země. V souvislosti s blízkým šlechtickým sídlem se na jejím předměstí usidlovala nižší šlechta a úředníci. Hrnčířská produkce tak zásobovala nejen městský trh, ale mířila i do tohoto prostředí, což se odrazilo ve výskytu luxusněji provedeného zboží (včetně kachlů například s heraldickými reliéfy a motivy čerpajícími z produkce budínské královské dílny) a užití glazury. Hrnčířská produkce v rámci města je dobře podchycená J. Pajerem (1983), který předpokládal, že se Strážnice stala střediskem hrnčířství pro širší okolí (týž, 136, 138) a zároveň i místem, kam na počátku novověku proudily také zahraniční importy (např. saská fajáns). Ve městě se nalézalo několik hrnčířských dílen, doložených jak archeologickými výzkumy, tak písemnými prameny.

Metodika petrografické a chemické analýzy materiálu

Vzorky pro analýzu chemického složení (celkem 20 ks, tab. 1) byly namlety v achátové nádobě planetového mlýnu Retsch PM 100. Chemické složení bylo stanoveno energiově disperzním rtg-fluorescenčním (ED-XRF) spektrometrem Rigaku Nex CG s 50W Pd anodou a křemíkovým drifto-
vým detektorem (SSD) s rozlišením až 145 keV. Vzorky byly analyzovány ve formě lisovaných práškových pelet. Výsledky jsou uvedeny v tabulce 2. Standardní petrografické výbrusy (30 μm)

Tab. 1. Vzorky z hradu Buchlov, Strážnice a Veselí nad Moravou.

Tab. 1. Proben von Burg Buchlau, aus Strážnice und Veselí nad Moravou.

ID	Lokalita	objekt/kontext, případně rok výzkumu	Inv. Č.	Ikonografie/popis	XRF	Petrography
B1	hrad Buchlov	palác I, II, 1974	50111	vzorek z komory nádobkového kachle	+	+
B2	hrad Buchlov	hrad, palác V, 1974	50196	vzorek z komory nádobkového kachle	+	+
B3	hrad Buchlov	sondy 17, 18, 1974	50713	vzorek z komory kachle s motivem portálu	+	+
B4	hrad Buchlov	sonda 21, 1974	50858	vzorek z komory nárožního kachle s tordováním na nároží	+	+
B5	hrad Buchlov	geologická sonda, 1974	50855	vzorek z komory kachle s půlválcovou komorou a engobovanou ČVS	+	+
B6	hrad Buchlov	sonda A, 20–40 cm, 1986	51059	vzorek z komory římsového kachle se slepou kružbou a s nápisem „ihs“ a „ma“ ve stínkách	+	+
B7	hrad Buchlov	sonda A, 80–100 cm, 1986	51213	vzorek z komory kachle, výzdoba nezachovaná	+	+
B8	hrad Buchlov	sonda C, 180–200 cm, 1986	52302	vzorek z komory kachle s výzdobou fajrnochů či s vegetabilním motivem	+	+
S1	Strážnice	ulice B. Hrejsové, objekt 43	A 82, 15014	vzorek z komory kachle s motivem sv. Petra	+	+
S2	Strážnice	ulice B. Hrejsové	A 85, 14981	vzorek z komory kachle s popsím urozeného muže v medailonku	+	+
S3	Strážnice	Kovářská ulice, 60. léta 20. stol.	A 90/2	vzorek z komory kachle s reliéfem turnajové scény	+	+
S4	Strážnice	Kovářská ulice, objekt 50, 1963	A 86, 14983	vzorek z komory kachle s dvouocasým korunovaným lvem en face	+	+
S5	Strážnice	ulice B. Hrejsové, objekt 45	A 87, 14980	vzorek z komory římsového kachle s nápisem Maria	+	+
S6	Strážnice	Kovářská ulice, objekt 49	A 83, 14982	vzorek z komory kachle s reliéfem polopostavy proroka Daniela	+	+
VnM1	Veselí n. M.	neuveдено	neuveдено	vzorek z komory římsového kachle se slepou kružbou a se stínkami s heraldickými motivy	+	+
VnM2	Veselí n. M.	neuveдено	? mylně A 394	vzorek z komory kachle s motivem hráčů, co si vjeli do vlasů	+	+
VnM3	Veselí n. M.	neuveдено	A 313	vzorek z komory kachle s motivem Adorace Panny Marie	+	+
VnM4	Veselí n. M.	Veselí nad Moravou	A 395	vzorek z komory kachle s motivem proroka či Abraháma	+	+
VnM5	Veselí n. M.	Veselí nad Moravou, ul. F. Sladkého 32	A 392	vzorek z komory kachle s motivem pěšáka	+	+
VnM6	Veselí n. M.	Veselí nad Moravou, ul. F. Sladkého 32	A 394	vzorek z komory kachle s motivem patrně sv. Jiří	+	+

byly analyzovány pomocí polarizačního mikroskopu Olympus BX 51. Metodika popisu výbrusů použitá v této studii je inspirována M. Gregerovou (a kol. 2010) a P. S. Quinmem (2013). Četnost inkluzí byla vyjádřena jako semikvantitativní skóre, podobně jako u R. Sauera a S. Y. Waksman (2005). Metodika kvantifikace je podrobně popsána v disertační práci autora (Slaviček 2023). Petrografický popis je obsažen v tabulce 3.

Nově analyzované kachle z hradu Buchlova, měst Strážnice a Veselí nad Moravou

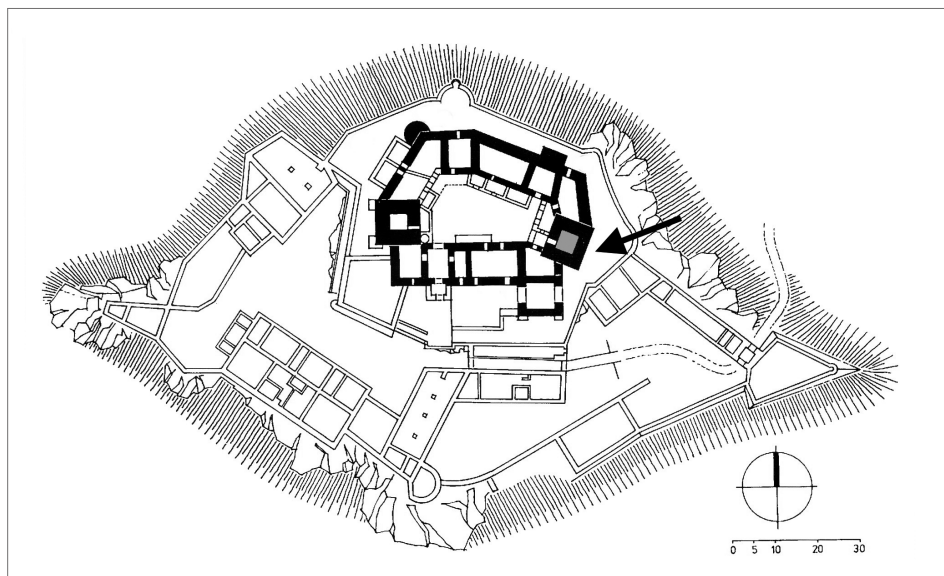
Buchlov – historický exkurz

Hrad byl zbudován v blízkosti exponované moravsko-uherské hrance a tvoří dominantu východní části Chřibů. Nalézá se vzdušnou čarou asi 16 km západně od centra Uherského Hradiště. Byl správním centrem starého a významného královského loveckého hvozdu. Nejstarší písemné zmínky o hradě jsou spojeny s osobou královského purkrabího Alberta ze Zdounek (série listin z let 1301, 1320 a 1321), vyplývá z nich, že Albert nejpozději od roku 1277 hrad držel. Také ve 14. století byl hrad zeměpanským zbožím. Během 15. století byl v zástavním držení a dotkly se jej stěžejní historické události. Stal se oporou krále Zikmunda v boji proti husitům a opěrným bodem katolické strany. Patrně za česko-uherských válek došlo k destrukci podstatné části východního čela hradního jádra (Janiš–Vrla a kol. 2018, 68). Roku 1484 byl předán z rozhodnutí zemského soudu jednomu z věřitelů – zemskému hejtmanovi Ctiborovi Tovačovskému z Cimburka. Ten hradu věnoval velkou pozornost (Janiš–Vrla a kol. 2018, 61). Jejím odrazem je pozoruhodná znaková galerie na svornících v patře severozápadního paláce. Ve třech místnostech se na nich nalézají erby předních moravských panských rodů. Šlo o rody, jejichž příslušníci měli právo zasedat v zemském soudě a zastávali významné zemské úřady. V dalších dvou místnostech se pak nalézaly erby přátel Ctibora Tovačovského (Viléma z Pernštejna a Jana Filipce z Prostějova) a alianční znak Ctibora Tovačovského a jeho manželky Elišky z Melic. Hrad byl ve správě tohoto rodu až do smrti dědice buchlovského panství Adama z Cimburka – roku 1502. Roku 1511 se buchlovské zboží stalo alodním. Buchlovský hrad je typickým příkladem proměny feudálního sídla postupnými přestavbami, během nichž docházelo k proměně z vojenské funkce objektu a ke zlepšování komfortu stavby (Kohoutek 1988, 45; Janiš–Vrla a kol. 2018, 59–69).

Vzorky kachlů z hradu Buchlova

Ačkoli lze na přelomu 15. a 16. století předpokládat existenci vícera otopných zařízení, která na hradě fungovala a zvyšovala sociální i obytný komfort, a v souvislosti se znakovou galerií lze předpokládat i existenci kamen s heraldickou výzdobou (srov. např. heraldické znaky předních panských rodů přibližně z téže doby z kachlů z hranického zámku; k tomu Miloš–Michna–Sedláčková 1998), ovšem z nepočetných archeologických výzkumů a sond takové nálezy doposud neznáme. A disponujeme pouze nevelkou kolekcí kachlových nálezu. Ta byla získána během tří zjišťovacích sond připravované generální rekonstrukce, a to v roce 1986. Sondy byly položeny v prostoru hradního parkanu (na ose přístupové komunikace – bez bližší lokalizace) a jedna v suterénu východní hranolové věže (obr. 2). Zachycená archeologická situace v suterénu věže naznačuje značné poškození hradu po polovině 15. století, patrně v souvislosti s válečnými operacemi uherského krále Matyáše Korvína (Kohoutek 1988, 35; Kohoutek–Novotný 1989, 75). Další část nálezu kachlů pochází z geologických sond (Kohoutek 1988, 36–48), ke kterým docházelo v souvislosti s průzkumem a se statickým zabezpečením hradu. Ani zde však nedisponujeme jejich přesnější lokalizací.

Malý počet dosud nalezených pozdně středověkých kachlů z hradu Buchlova se tak negativně odrazil při hledání vhodných analogií k uherskohradištskému materiálu a při odběru vzorků. Bylo nutné využít materiálu i z nádobkových (pohárových) kachlů a dalších nálezu bez přímých souvislostí s uherskohradištským, uherskobrodským či cimburským kachlovým fondem. Přesto

Obr. 2. Půdorys hradu Buchlov s vyznačením sondy v suterénu východní věže. Sondy v prostoru hradního parkánu se nepodařilo lokalizovat. Podle Kohoutek 1994, 26, obr. 18, upraveno.

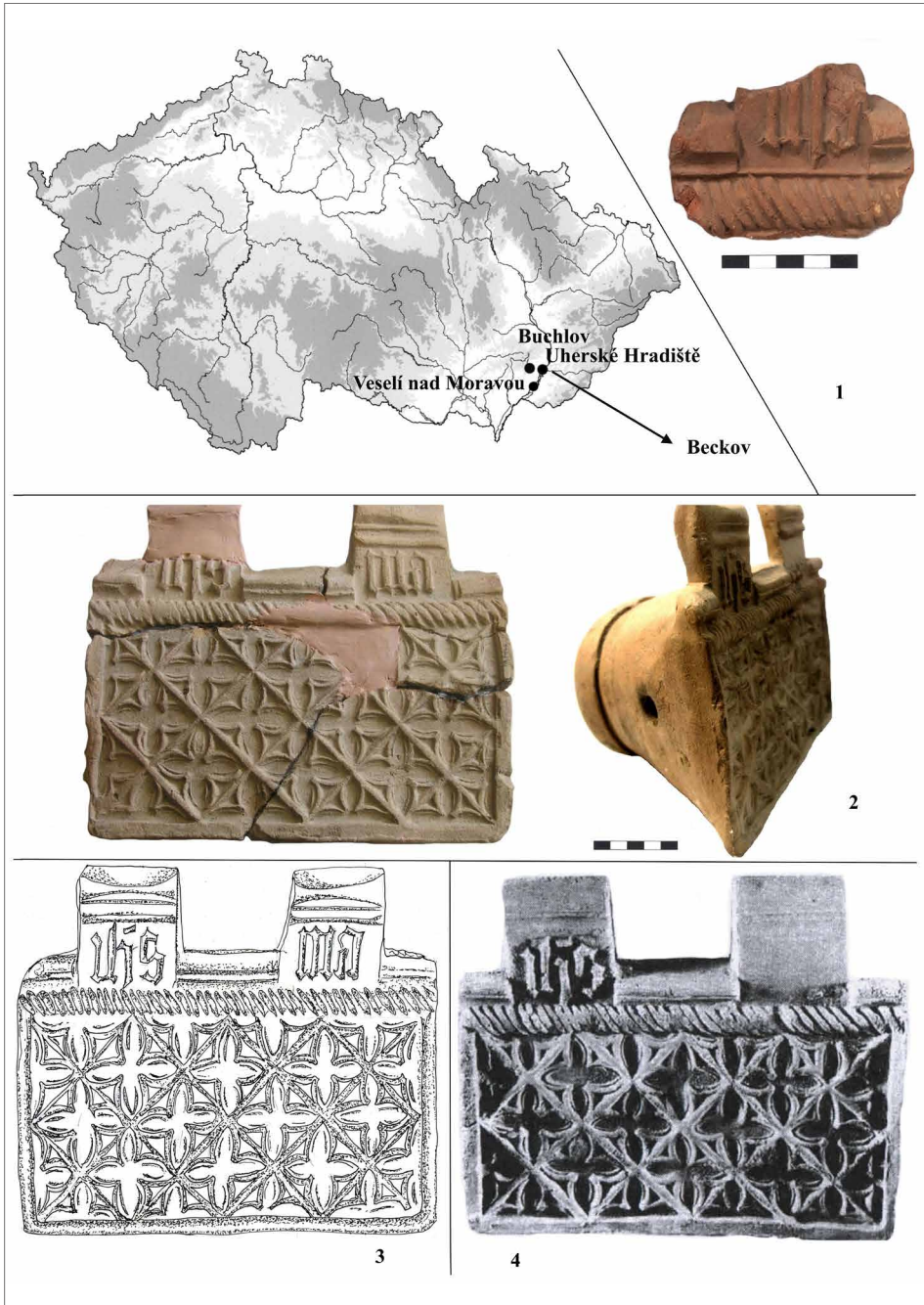
Abb. 2. Grundriss von Burg Buchlau mit gekennzeichneten Sondiergrabungen im Souterrain des Ostturms. Die Sondiergrabungen im Bereich des Burgzwinners konnten nicht lokalisiert werden. Nach Kohoutek 1994, 26, Abb. 18, bearbeitet.

se i v této nepočtené kolekci nalézají analogie. Je to například zlomek s reliéfem sv. Petra (viz Menoušková–Slaviček 2023, 261–263, obr; 5; Menoušková–Vitanovský 2007a; 22–34), k němuž analogie nalezneme v materiálu z Uherského Hradiště, Strážnice, popřípadě vzdálenějšího Starého Bohumína. Ale také římsový kachel o třech stínkách s christologickou zkratkou „ihs“, torďovaným prutem a motivem kvadrilobů v kosočtverečné síti (obr. 3, vzorek B6), který je znám rovněž z vícera lokalit (např. Uherské Hradiště, Veselí nad Moravou).

Petrografické a chemické analýzy vzorků z hradu Buchlova

Z hradu Buchlova bylo analyzováno osm vzorků. Hlína, ze které jsou kachle vyrobeny, je písčito-prachovitý jíł. Zahrnujeme i písek, jelikož bimodalita, obvyklý ukazatel nepřirozené zrnitostní distribuce, a tedy ostření, neplastické složky je neprůkazná (obr. 4:1–4). Je možné, že surovina byla dostatečně písčitá, a nebylo nutné ji ostřit. Základní hmota je téměř bez slíd (s výjimkou vzorku B3), avšak s obsahem glaukonitu. Křemen je hojný, alkalické živce spíše četné. Plagioklasy jsou vzácné až příležitostně (kromě vzorku B3). Stopově jsou přítomny amfiboly, turmalín či kalcit. Písčítá zrna jsou protáhlá i zakulacená, a poměrně ostrohranná, což značí pouze krátký transport sedimentu. Mezi písčítými zrny bylo možné rozlišit úlomky několika genetických typů hornin. Klastické sedimentární horniny, převážně pískovce a jílovce, jsou zastoupeny poměrně četně. Dva vzorky obsahují malé množství úlomků kalcitických hornin (B4, 6). Vyvřelé horniny granitoidního typu jsou obsaženy jen stopově, až na vzorek B5, který se od ostatních petrograficky liší. Metamorfnní horniny jsou zastoupeny stopovými amfibolity a metakvarcity, které jsou poměrně hojné. Určování takto specifických typů, jako jsou amfibolity, z úlomku velikosti písku není přesné. Může se též jednat o vyvřelou horninu s obsahem amfibolů.

Petrograficky se tedy odlišují dva vzorky – B3 (obr. 4:3) a B5 (obr. 4:4). B3 je specifický vyšším obsahem jak alkalických živců, tak plagioklasů. Dále obsahuje více slíd – muskovit i biotit jsou obsaženy příležitostně. Z horninových úlomků obsahuje pouze pískovec v četnosti běžné.

Obr. 3. Příklad rozšíření reliéfu římsového korunného kachle s motivem slepé kružby kvadrilobů vepsaných do kosočtverčné sítě a nápísem „ihs“ a „ma“ ve stínkách. 1 – hrad Buchlov, sonda A, 1986; 2–3 – Uherské Hradiště, Otakarova ulice; 4 – prořezávaná varianta ze Slovenska, hrad Beckov. Z fotoarchivu autorů a podle Gruia 2013, 428, katalog 271.

Abb. 3. Beispiel für die Verbreitung eines Reliefs einer Gesims-Bekrönungskachle mit dem Motiv eines in einem Rhombengitter einbeschriebenen Blendmaßwerks in Vierpassform und der Inschrift „ihs“ und „ma“ auf den Zinnen. 1 – Burg Buchlau, Sondierschnitt A, 1986; 2–3 – Uherské Hradiště, Otakarova-Straße; 4 – durchbrochene Variante aus der Slowakei, Burg Beckov. Fotoarchiv der Autoren und nach Gruia 2013, 428, Katalog 271.

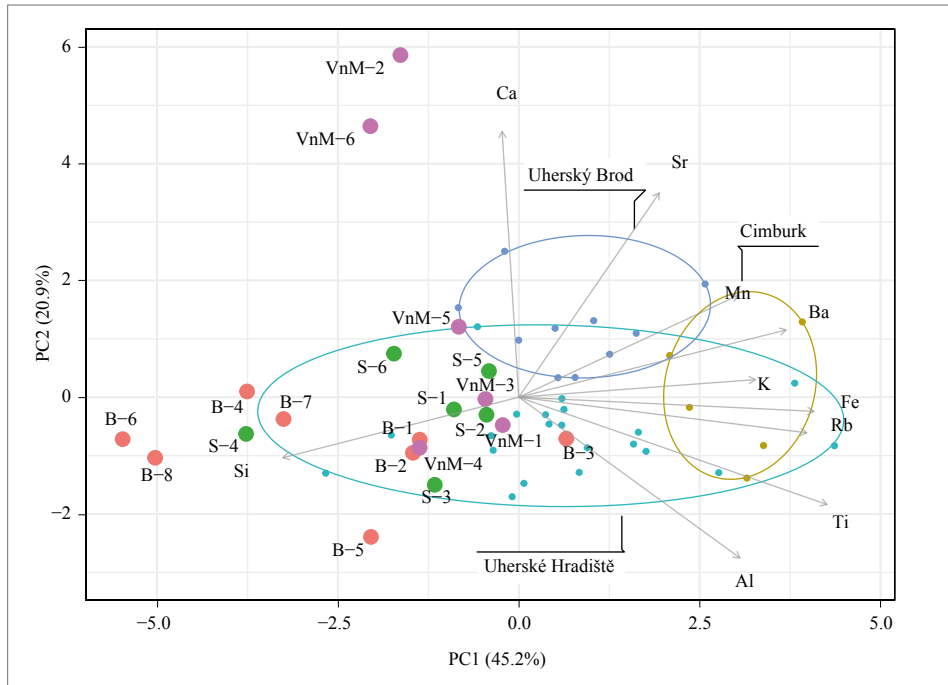
Obr. 4. Fotodokumentace výbrusů (v XPL, snímek 12 v PPL). Buchlov (1–4), Strážnice (5–8), Veselí nad Moravou (9–12). 1 – B1; 2 – B2; 3 – B3; 4 – B5; 5 – S1; 6 – S2; 7 – S3; 8 – Strážnice – vepřovice (referenční snímek); 9 – VnM1; 10 – VnM2; 11 – VnM3; 12 – VnM6 (PPL).

Abb. 4. Fotodokumentation der Dünnschliffe (in XPL, Aufnahme 12 in PPL). Buchlau (1–4), Strážnice (5–8), Veselí nad Moravou (9–12). 1 – B1; 2 – B2; 3 – B3; 4 – B5; 5 – S1; 6 – S2; 7 – S3; 8 – Strážnice – Grünling (Referenzaufnahme); 9 – VnM1; 10 – VnM2; 11 – VnM3; 12 – VnM6 (PPL).

Vzorek B5 je znatelně jemnozrnnější. Obsahuje četné alkalické živce, kdežto křemenná zrna jsou pouze běžná. Zvýšený obsah alkalických živců je podtržen běžnými úlomky granitoidů. Horninové klasty jsou dále reprezentovány četnými jílovci, běžnými prachovci a příležitostnými pískovci. Tento vzorek se od ostatních liší charakterem základní hmoty. Napříč vzorkem jsou patrné vrstvičky amorfizované základní hmoty, která může značit buď velmi nízkou teplotu – menší než 600 °C, nebo naopak teplotu přesahující 1 050 °C. Nižší hranice udává deformaci struktury jílových minerálů vlivem dehydroxylace, ta vyšší potom už předstupu tavení. Přesnější určení by mohla přinést rtg. difrakční analýza.

Chemické složení buchlovských kachlů při projekci výsledku PCA analýzy vytváří shluk na okraji pole (obr. 5). Hlavním odlišujícím faktorem jsou zvýšené koncentrace Si. Odlišná petrografie vzorků B3 a B5 se projevuje na jejich chemickém složení. B3 leží víceméně uprostřed shluku vzorků z Uherského Hradiště. Tato shoda je potvrzena i petrografií (srov. Menoušková–Slavíček 2023). B5 leží poměrně stranou ostatních vzorků. Jelikož je vzorek nejvíce jemnozrnný, obsahuje nejvíce Al a zároveň méně Si. Charakteristický je pro něj též zvýšený obsah Ti a snížený obsah Ba.

Hrad Buchlov se nachází na jihovýchodním okraji Chřibů, jejichž podloží je tvořeno karpatským flyšem. V blízkém okolí lokality se nachází výhradně pískovce, jílovce a slepence (Geologická mapa 1 : 50 000 – ČGS 2024). Směrem na jihovýchod, k údolí Moravy a Uherskému Hradišti, se nachází výchozy sedimentů vídeňské pánve, jež jsou tvořeny nesoudržnými sedimenty – jíly, prachovitými jíly a písky. Úpatí Chřibů i okraj Dolnomoravského úvalu jsou částečně překryty spraší. Petrograficky většina zkoumaných kachlů z Buchlova odpovídá blízké oblasti hradu. Vzorek B3 byl vyroben ze suroviny podobné uherskohradištským kachlům, není vyloučeno, že pochází z některé z tamních dílen. B5 obsahuje významné množství úlomků granitoidů, zároveň však také klastických sedimentů. Původ jeho suroviny je vhodné hledat mezi zvětralinami flyšového podloží ve spojení se sedimenty Moravy.

Obr. 5. Rozptylový diagram první a druhé komponenty (PC1 a PC2). Jako referenční byly použity výsledky analýz kachlů z Uherského Brodu, Uherského Hradiště a Cimburku.

Abb. 5. Streudiagramm der ersten und zweiten Komponente (PC1 und PC2). Als Referenz wurden die Analyseergebnisse von Kacheln aus Uherský Brod, Uherské Hradiště und von Burg Cimburk herangezogen.

Strážnice – historický exkurz

Ve vzdálenosti 28 km jižně od Uherského Hradiště a pouhých 9 km severně od hranice se Slovenskem leží další lokalita, z níž byly vybrány vzorky kachlů k analýzám (obr. 1, 6). Právě poloha

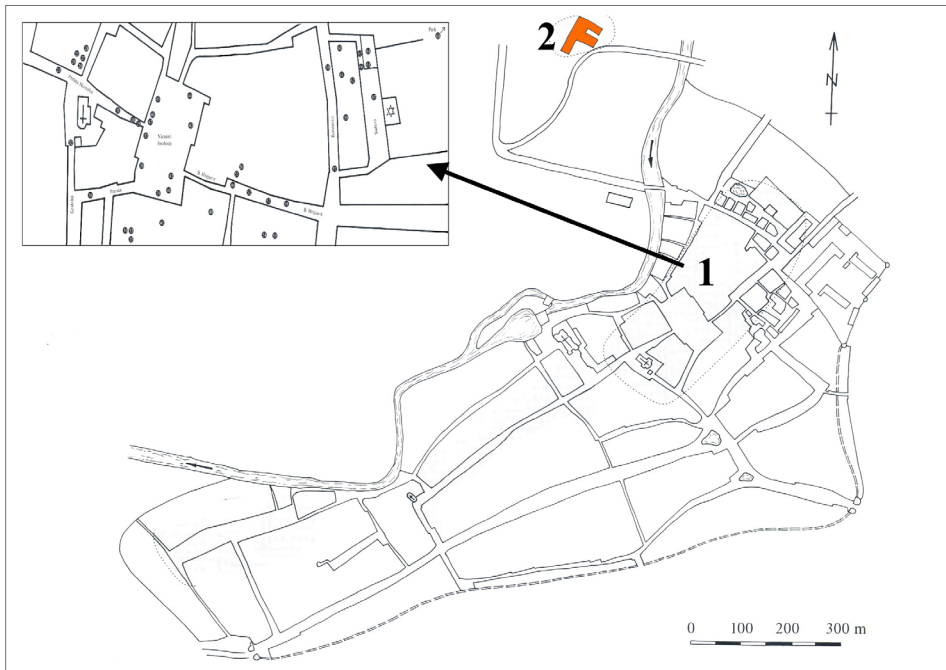
Strážnice v blízkosti hranice a dobrá geomorfologická propustnost terénu v jejím okolí z ní učinily významný tranzitní uzel mezi českým a uherským královstvím. Jednalo se opět o příhraniční místo vhodné pro rozvoj obchodu, zároveň vystavené častým válečným útokům. Strážnice byla významným článkem v obranném systému východní hranice země. To se samozřejmě odrazilo i v urbanistickém pojetí města a v rozsahu jeho opevnění, které na konci 15. století činilo asi 60 ha. Lidnatost města dosahovala k roku 1567 počtu 3 100 až 3 900 obyvatel (Pajer a kol. 2002, 112). Význam Strážnice rostl ovšem již od konce 13. století, tedy po založení hradu. Na něm také došlo v roce 1458 k setkání českého a uherského krále. Skloněk 15. století a století následující je spojeno se správou Žerotinů, a také s obdobím klidného rozvoje města a panství bez válečných událostí a nepřátelských vpádů, což se pozitivně podepsalo i na rozvoji řemesel.

Hrnčířská výroba a vzorky kachlů ze Strážnice

Hrnčířská produkce Strážnice je podrobně zmapovaná (Pajer 1983). J. Pajer město považuje za středisko hrnčířství pro širší okolí i za místo, kam směřovaly importy například saské fajánse (týž, 136–138). Specifické postavení Strážnice je dáno také blízkou existencí šlechtického sídla a jeho zázemím (domácnosti šlechtických úředníků), kam směřovalo zboží vyšší kvality, ale i dosavadním dobrým poznáním místní hrnčířské výroby. Ta je doložena nálezem dvou hrnčířských pecí na okraji historického jádra (Veselská I, Veselská II), ale také dalšími hrnčířskými objekty, často odpadního charakteru (např. objekt 54 na ulici Kovářská a objekt 68 na náměstí maršála Malinovského), které jsou spojeny s činností hrnčířských dílen. Ve Strážnici lze tak pro období konce 15. až první třetiny 16. století předpokládat činnost tří až čtyř hrnčířských dílen, aniž by strádaly existenčními problémy. Vyráběly jak stolní hrčinu, tak i kachle. Archeologicky doložená situace ukazuje, že nedošlo ke specializaci dílen. Písemné zmínky jsou z tohoto období jen sporadické. Zpráva z roku 1532 například informuje, že strážnický hrnčíř Štěpán stavěl kachlová kamna na hradě Ostrý Kameň v Malých Karpatech.

Nálezový fond strážnického kachlového a keramického materiálu vychází z dlouhodobých výzkumů na území města. Šlo převážně o záchranné výzkumy například při budování městského vodovodu a plynovodu, při rozsáhlé asanaci a přestavbě historického jádra a další příležitostně akce. Od roku 1961 do roku 1982 byl touto terénní činností získán materiál z více než 90 objektů (Pajer 1983, 14–20). Ze starších výzkumů Heřmana Landsfelda je třeba zmínit nález dvou hrnčířských pecí z Veselské ulice. Ta je také místem, kde se rozkládala hrnčířská kolonie. Další usedlé hrnčíře v lokalitě Grůska dokládají i pozdější písemné prameny. J. Pajer (1983, 135) uvádí, že podle písemných zpráv zde bylo roku 1610 doloženo osm hrnčířů sdružených do cechu. Ti si také vyžádali od Jana Fridricha ze Žerotína cechovní artikule. Jedná se o doklad patrně nejstarších hrnčířských artikul v této části Moravy.

Ze strážnického materiálu byly analyzovány kachle z výzkumu na ulici B. Hrejsové (objekty 43, 45, jeden vzorek bez uvedení objektu; srov. Pajer 1983, 15–18; obr. 6), a to reliéfy s motivem sv. Petra (viz Menoušková–Slaviček 2023, 261–263, obr. 5; Menoušková–Vitanovský 2007a; 22–34; Kováčik–Veselá 2009, 290–391, obr. 3), portrét urozeného muže v medailonku, který je v regionu čteně replikovaný v různých variantních obměnách (Menoušková 2008, 78–79, katalog 222–224), a římsový kachel s nápisem Maria (obr. 7–8). Ten je zajímavý srdčitým motivem uprostřed minuskulního textu. Přímé analogie k tomuto reliéfu ovšem nemáme. Ve variantním zpracování s „y“ a prázdnými stínkami se však vyskytuje v materiálu z Uherského Brodu (Menoušková–Šimík 2024, 124–125), Hostišové (Pavlík 2017, 148, 409, katalog 319) či Banské Bystrice (Kvietok–Mácelová 2013, 10, 26, tam s opačně směřujícím torčováním). Chronologicky mladší postavení patří nálezům z druhé analyzované lokality, z Kovářské ulice (objekty 49 a 50; jeden nález bez bližšího určení objektu). Jedná se o část reliéfu s polopostavou proroka Daniela, heraldický motiv s korunovaným dvouocasým lvem a turnajovou scénou (obr. 9–11). Motiv proroka Daniela je znám z četných variantních zobrazení z území Moravy (nejblíže zlomek z Přerova, dále nálezy z hradů Bouzov, Rožnov a Javorník – Jánský Vrch; Loskotová–Schenk 2020, katalog 1.4;

Obr. 6. Strážnice, plán města s vyznačenými sídelními areály a lokalitami s objekty. 1 – Preláta Hronského, Kostelní, Panská, náměstí Svobody, B. Hrejsové, Bzenecká, Sadová, park; 2 – Zámek. Podle Pajer 2002, 14, 15, 37, obr. 8 a 26, upraveno.

Abb. 6. Strážnice, Stadtplan mit gekennzeichneten Siedlungsarealen und Fundstellen mit Objekten. 1 – Preláta Hronského, Kostelní, Panská, náměstí Svobody, B. Hrejsové, Bzenecká, Sadová, Park; 2 – Schloss. Nach Pajer 2002, 14, 15, 37, Abb. 8 und 26, bearbeitet.

Pavlík 2017, 96, 390, katalog 34–37). Další dva analyzované reliéfy z výzkumů na ulici Kovářské přímé analogie nemají. Motiv turnajové scény se však ve Strážnici objevuje ještě v nálezů z náměstí Svobody s variantně upravenou okrajovou lištou.

Ulice Kovářská se nachází v místech historického předměstí. Jsou na ní doloženy hrnčířské dílny, ale i dvůr nižší šlechty. V areálu předměstí lze předpokládat střední vrstvy obyvatelstva, početnou nižší šlechtu, tj. úředníky, což se odráží v nálezovém fondu a v kvalitě úpravy artefaktů včetně kachlů. V blízkosti naleziště na ulici Boženy Hrejsové se nacházel hospodářský dvůr zámku (Pajer a kol. 2002, 82–83).

Analogie ke strážnickému materiálu nalezneme v materiálu z Uherského Hradiště (sv. Petr – vzorek S1; římsový kachel se zvoláním „Panno Marie“), Uherského Brodu (římsové kachle, viz Menoušková–Slaviček 2023, 261–268, obr. 5, 10–11), ale také v materiálu z širší oblasti Moravy a ze západního Slovenska. Uvést je třeba i vliv budínské dílny a kopírování budínských námětů (Pajer 1983, 97–98).

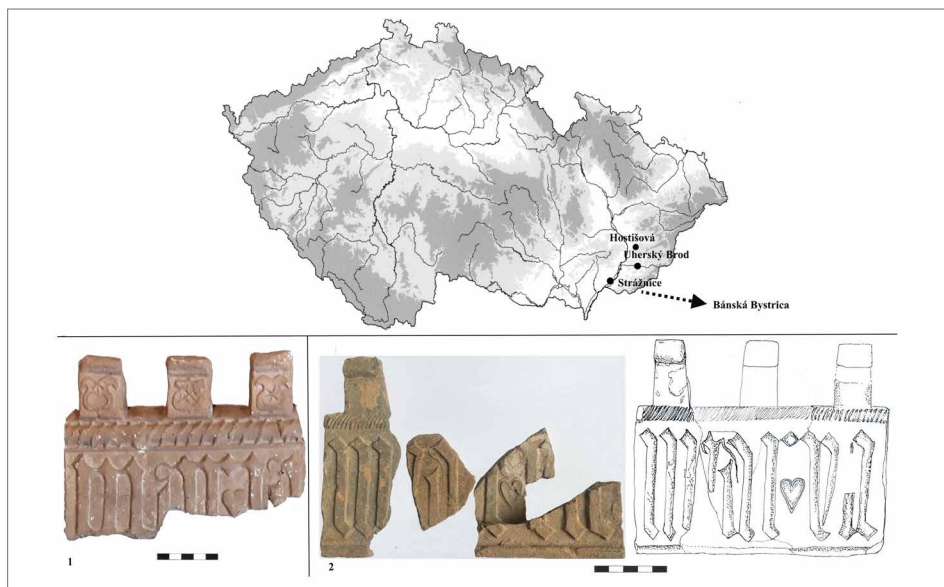
Petrografické a chemické analýzy materiálu ze Strážnice

Studované vzorky kachlů ze Strážnice byly poměrně variabilní z pohledu zrnitosti (obr. 4:5–7). Tři vzorky měly unimodální (S1, S3, S6) a tři bimodální (S2, S4, S5) distribuci neplastické složky. Keramická matrix byla též variabilní v obsahu prachovité složky (5–20 objemových procent). Písečtá zrna lze tedy s určitou mírou opatrnosti u třech vzorků označit za ostřívo (obr. 4). Zrna této frakce byla u všech vzorků alespoň částečně zaoblená, což vypovídá o míře jejich transportu před usazením. Obsah písečné složky se u neostřených vzorků velmi lišil (jednalo se o < 5 % S3, 15 %

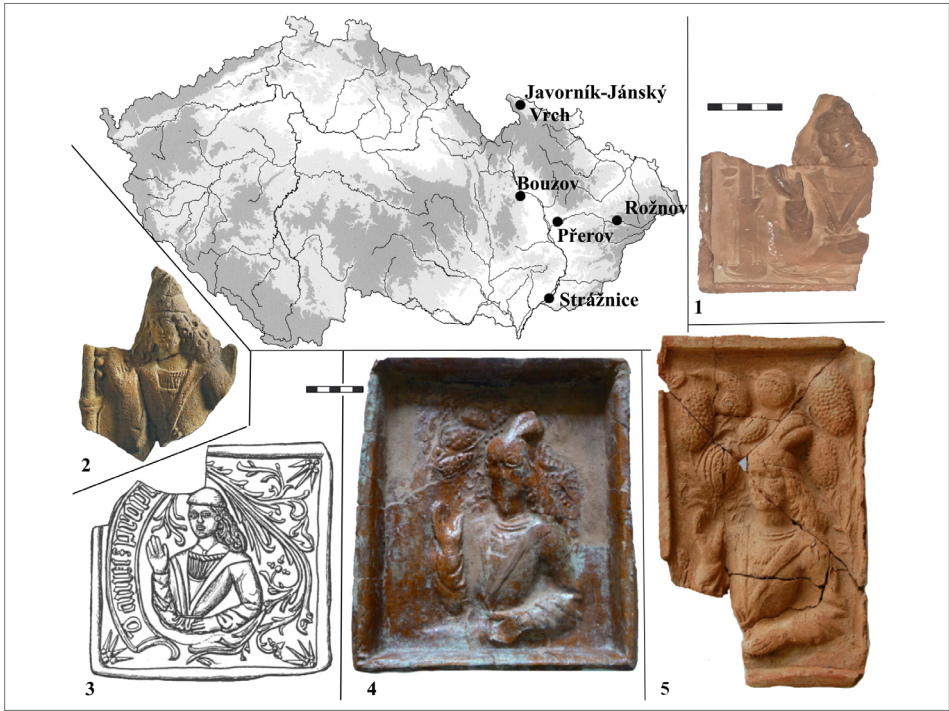
Obr. 7. Variantní rozšíření motivu poprsí urozeného muže v baretu. 1 – Strážnice; 2 – hrad Lukov (glazovaná varianta); 3 – dvojportét s urozenou ženou, Veselí-Vnorovy. Foto D. Menoušková.

Abb. 7. Variantenverbreitung des Motivs Büste eines adeligen Mannes mit Barett. 1 – Strážnice; 2 – Burg Luckow (glasierte Variante); 3 – Doppelporträt mit adeliger Frau, Veselí-Vnorovy. Foto D. Menoušková.

Obr. 8. Rozšíření reliéfu římsového korunního kachle s nápisem „Maria“ a jeho analogie. 1 – Strážnice, ulice B. Hrejsové; 2 – Uherský Brod, nároží Masarykova náměstí a Komenského ulice. Foto a kresba D. Menoušková.

Abb. 8. Verbreitung des Reliefs einer Gesims-Bekrönungskachel mit der Inschrift „Maria“ und ihre Analogien. 1 – Strážnice, StraÙe B. Hrejsové; 2 – Uherský Brod, Ecke Masaryk-Platz und StraÙe Komenského. Foto und Zeichnung D. Menoušková.

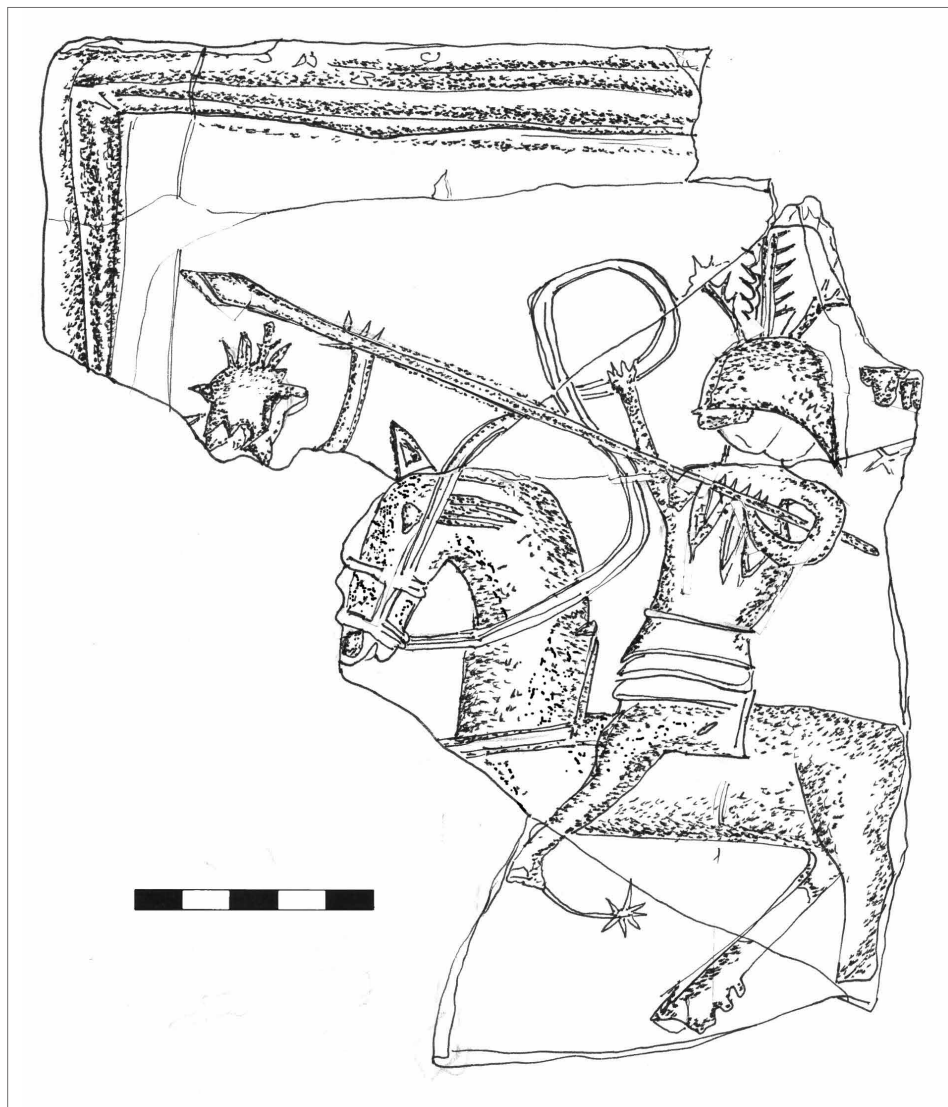
Obr. 9. Rozšíření reliéfu proroka Daniela a jeho analogie. 1 – Strážnice, Kovářská ulice; 2 – Přerov, Horní náměstí, Masarykovo náměstí a Komenského ulice; 3 – Bouzov; 4 – Rožnov pod Radhoštěm, hrad; 5 – Javorník – Jánský vrch, hrad. Z fotoarchivu autorů a podle Pavlík 2008, 19–20, katalog 19–22.

Abb. 9. Verbreitung des Reliefs mit Prophet Daniel und seine Analogien. 1 – Strážnice, Kovářská-Straße; 2 – Přerov, Oberer Marktplatz, Masaryk-Platz und Straße Komenského; 3 – Bouzov; 4 – Rožnov pod Radhoštěm, Burg; 5 – Javorník – Jánský vrch, Burg. Fotoarchiv der Autoren und nach Pavlík 2008, 19–20, Katalog 19–22.

Obr. 10. Část reliéfu kachle s dvouocasým korunovaným lvem, Strážnice, Kovářská ulice. Foto D. Menoušková.

Abb. 10. Teil eines Kachelreliefs mit doppelschweifigem gekröntem Löwen, Strážnice, Kovářská-Straße. Foto D. Menoušková.

Obr. 11. Část reliéfu kachle s turnajovou scénou, Strážnice, Kovářská ulice. Kresba D. Menoušková.

Abb. 11. Teil eines Kachelreliefs mit Turnierszene, Strážnice, Kovářská-Straße. Zeichnung D. Menoušková.

S1 a 20 % S6). Obsah ostriva u vzorků ostřených byl též variabilní (5 % S2, 15 % S5, 20 % S4). Neplastickou složku tvořila hojná křemenná zrna. Alkalické živce byly méně četné a v převaze nad plagioklasy. Slídy se vyskytly ve variabilním poměru, v četnosti stopové až příležitostné. Muskovit nad biotitem převažoval ve vzorcích S2, S3, a S6. Z akcesorických minerálů byl zjištěn glaukonit, amfibol (ve všech vzorcích s výjimkou nejvíce jemnozrnného vzorku S2 – obr. 4:6) a turmalín. Tři vzorky obsahovaly malé množství karbonátových úlomků ve formě sparitických (S2) a mikritických kalcitů (S4, 6). Úlomky hornin bylo možné identifikovat typicky ve vzorcích s čteněji zastoupenou písčitou frakcí. S výjimkou vzorku S6 všechny obsahovaly úlomky pískovců v četnosti příležitostné až běžné. Jílovec byl zjištěn ve vzorku S1. Všechny vzorky obsahovaly

rohovec ve stopovém až příležitostném množství. Horniny bez zjevné orientace minerálních zrn složené z křemene, živců a případně slíd byly označeny jako granitoidy. Ty byly obsaženy ve vzorcích S1 (obr. 4:5) a S4, stopově pak ve vzorku S6. Úlomky metamorfovaných hornin byly zjištěny ve třech vzorcích (S1–3). Úloemek vulkanické horniny byl zjištěn u S1.

Pro hodnocení chemického složení vzorků ze Strážnice byl použit referenční soubor dřívě analyzovaných kachlů (Menoušková–Slaviček, 2023). Výsledky se okrajově překrývají s polem Uherského Hradiště. Obecně je možné konstatovat, že se strážnické kachle od zbytku odlišují mírně zvýšeným obsahem Si a nižším obsahem ostatních analyzovaných prvků. V rámci lokality pak představují poměrně homogenní shluk s výjimkou S4, který má nejvíce Si. Tento rozdíl je daný zrnitostí vzorku. Obsahuje totiž nejvíce neplastické složky, která je tvořena křemenem a živci. Za pozornost stojí, že malý obsah kalcitu ve třech vzorcích (S2, 4 a 6) nevychýlil výsledek analýzy hlavních komponent. Obsah Ca byl zvýšený jen mírně (tab. 2). Soudíme, že kalcit není zastoupen natolik, aby mohl být považován za provenienčně významný klasifikační znak.

Strážnice se nachází v nivě řeky Moravy, avšak její podloží je tvořeno bílovickým souvrstvím vídeňské pánve. Jedná se o miocénní jezerní sedimenty tvořené písky, jíly a štěrky s polohami vápenců (Geologická mapa 1 : 50 000 – ČGS 2024). Dle petrografie vzorků je možné jejich surovinu s tímto souvrstvím ztotožnit. Granitoidy či metamorfity přítomné ve variabilním obsahu mohly být součástí jezerních sedimentů do této oblasti splavených z oblasti silezika. Druhou možností je, že pocházely z kvaterních písků řeky Moravy a do keramické hlíny byly přidány jako ostřivo. Úloemek vulkanitu sem byl řekami dopraven z oblasti terciálních neovulkanitů v okolí Bánova. Lokálnost kachlů potvrzuje dále srovnání s petrografií vepřovice strážnické chalupy č. 10 z archivu Dalibora Všianského (v Ústavu geologických věd Přírodovědecké fakulty

Tab. 2. Zjištěné chemické složení v ppm.

Tab. 2. Ermittelte chemische Zusammensetzung in ppm.

ID		Site	Al	Si	K	Ca	Ti	V	Mn	Fe	Ni	Rb	Sr	Ba
1	B-1	Buchlov	67100	340000	21700	5880	3460	63,8	363	28700	36,7	94,8	66	234
2	B-2	Buchlov	68500	343000	21200	5770	3480	66,2	454	30000	38,1	87,6	59,6	211
3	B-3	Buchlov	73800	319000	23300	6340	3670	89,6	591	33700	55,3	119	69,3	238
4	B-4	Buchlov	52200	338000	15000	6420	2970	42,6	412	24900	33,5	83,8	61,3	179
5	B-5	Buchlov	92600	319000	12400	6110	4020	83,6	238	24100	24,4	82,5	58,6	41,2
6	B-6	Buchlov	57600	401000	12600	5410	2680	28,5	251	20900	26,9	90,8	59,2	224
7	B-7	Buchlov	63100	371000	14800	6200	2920	41,8	454	27200	37,5	105	67,6	242
8	B-8	Buchlov	62600	404000	13400	5370	2800	32,4	218	21800	27,6	95,4	59,8	219
9	S-1	Strážnice	69300	359000	18700	8520	3430	59,1	301	26900	43,9	152	80,9	322
10	S-2	Strážnice	70300	324000	21900	9380	3740	76,2	298	31700	44,7	109	71,5	114
11	S-3	Strážnice	72100	345000	20000	6880	3730	72,3	249	29800	44,5	119	58,2	87,2
12	S-4	Strážnice	57400	330000	18000	6330	3000	46	224	23900	37,5	81,7	48,5	39,8
14	S-5	Strážnice	67900	329000	20500	8560	3510	65	406	28200	49,5	125	90,4	283
15	S-6	Strážnice	66700	348000	17100	11200	3390	57,1	341	29200	33,1	108	85,4	238
16	VnM-1	Veselí n. M.	75000	362000	19700	7300	3760	71,7	316	27400	42	134	89,3	448
17	VnM-2	Veselí n. M.	58600	331000	18100	24000	2850	40,4	476	25700	34,9	107	138	375
18	VnM-3	Veselí n. M.	70600	351000	19700	8490	3500	68,2	413	31600	38,6	127	82,7	326
19	VnM-4	Veselí n. M.	73700	360000	16200	6500	3730	70,3	685	28200	45,7	102	71,1	273
20	VnM-5	Veselí n. M.	68200	337000	16900	12300	3630	73	491	29800	36,5	112	94,3	291
21	VnM-6	Veselí n. M.	54200	360000	17600	19800	2860	39,6	682	24100	37,3	103	113	615

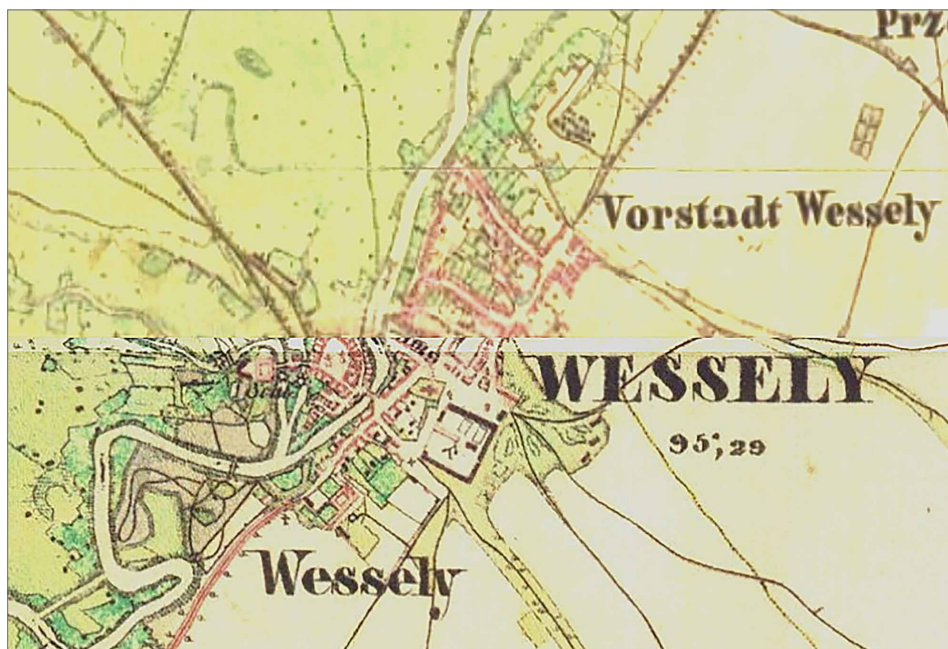
Masarykovy univerzity, obr. 4:8). Zajímavostí je, že výbrus vepřovice zachytil keramický střep, který je hmotou i neplastickou složkou s vepřovicí srovnatelný.

Otázku ztotožnění zdroje dříve analyzovaných kachlů (z lokalit Uherské Hradiště, Uherské Brod a Cimburk) nelze v této fázi výzkumu spolehlivě zodpovědět. Chemicky se strážnické vzorky blíží pouze Uherskému Hradišti a mají též nejvyšší afinitu v rámci petrografického popisu. Pravděpodobně to však neznamená, že by se jednalo o totožný zdroj suroviny. Vezmeme-li v úvahu geografii a geologické podloží regionu, je možné podobné shody v ose řeky Moravy očekávat i na poměrně velké vzdálenosti.

Veselí nad Moravou – historický exkurz

Také dnešní Veselí nad Moravou, které leží v blízkosti východní hranice země, asi 17 km jižně od Uherského Hradiště, hrálo strategickou roli v obranném systému a čelilo četným vojenským aktivitám, které oblast poznamenaly (obr. 12). Na rozdíl od Strážnice došlo však na území tohoto města teprve v posledních několika letech k důležitým archeologickým výzkumům, které posouvají naše znalosti o místě samotném a rozšiřují i nálezový fond kachlů (např. Plaček–Dejmal a kol. 2015; Loskotová a kol. 2024).

Veselí bylo poddanským městem a od poloviny 15. století náleželo pánům z Vojslavic. Nedlouho nato sehrálo důležitou roli v česko-uherských válkách a bylo místem pobytu knížete Viktorína. Následky války byly pro Veselí zničující a výrazně se snížil také počet jeho obyvatel (Plaček–Dejmal a kol. 2015, 28). Nejpozději od roku 1527 veselské panství patřilo Hynkovi Bilíkovi z Kornic. Z dochovaných urbářů lze zjistit, že ve Veselí na přelomu 15. a 16. století stálo 151 domů, převážně ze dřeva (Štarha 1999, 69).

Obr. 12. Veselí nad Moravou na 2. vojenském mapování, 30.–50. léta 19. století. Podle http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=mo&map_list=O_12_V, upraveno.

Abb. 12. Veselí nad Moravou auf der 2. militärischen Mappierung, 30er–50er Jahre des 19. Jahrhunderts. Nach http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=mo&map_list=O_12_V, bearbeitet.

Vzorky kachlů z Veselí nad Moravou

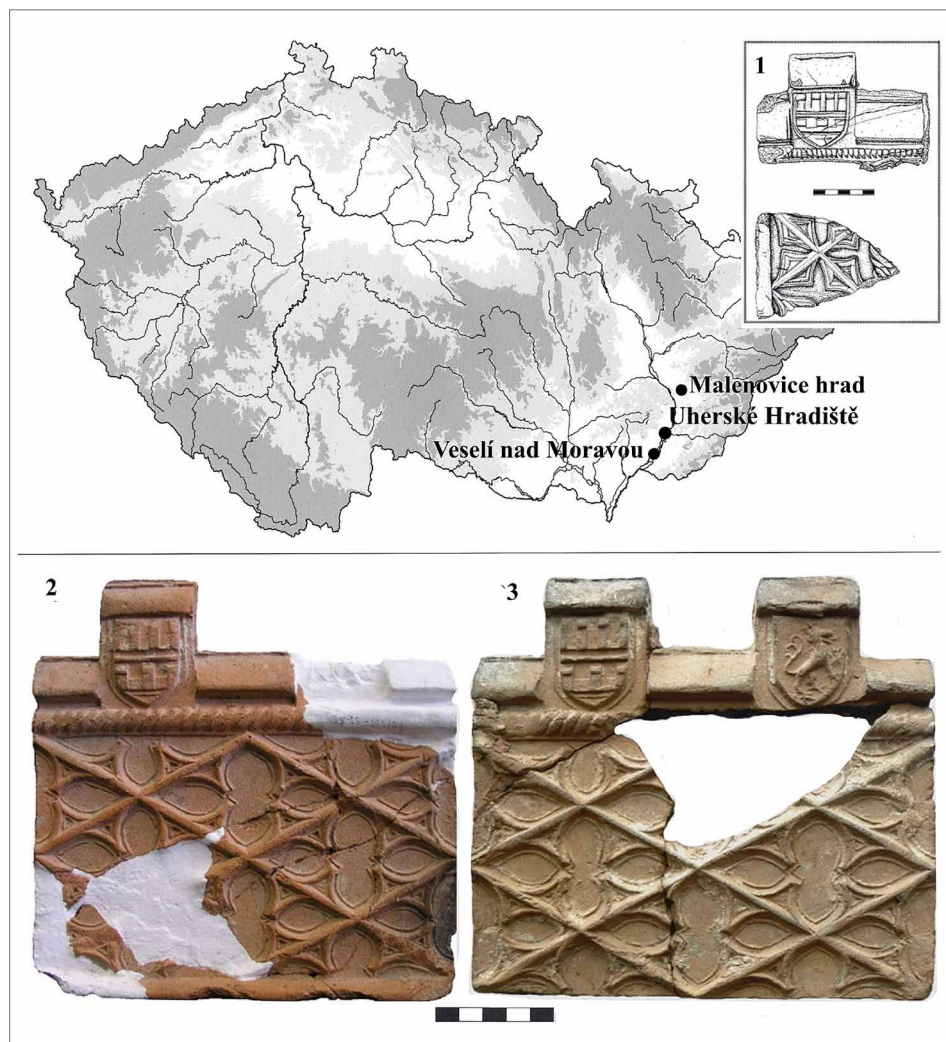
Až do nedávna byly z Veselí nad Moravou známy kachle jen ze starších nálezů, často bez bližší lokace a nálezových okolností, což poněkud snižuje vypovídací možnosti prováděných analýz. Z tohoto souboru také pochází výběr vzorků, které byly chemicky a petrograficky analyzovány a jsou zde představeny. Teprve nedávno se z prostoru historického jádra, z blízkosti současného Bartolomějského náměstí podařilo získat konvolut kachlů, který je unikátní svou zachovalostí a má řadu analogií v materiálu z Uherského Hradiště. Tento nový veselský nález významně rozšiřuje naše znalosti o dosavadní kamnářské produkci regionu i možných historických vazbách a kontaktech (Loskotová a kol. 2024).

Tab. 3. Semikvantitativní zastoupení úlomků hornin a minerálů. 5 – dominantní, 4 – hojně, 3 – čtené, 2 – běžné, 1 – příležitostné, 0,5 – vzácné, 0,1 – stopové.

Tab. 3. Semiquantitatives Vorkommen von Gesteins- und Mineralvorkommen. 5 – dominant, 4 – massenhaft, 3 – zahlreich, 2 – üblich, 1 – gelegentlich, 0,5 – selten, 0,1 – spurenhalt.

ID		Site	Quartz	Polycrystalline Quartz	Alkalifeldspat	Plagioclase	Muscovite	Biotite	Glauconite	Amphibole	Tourmaline	Granitoid	Mica Schist	Amphibolite	Metamorphic Rock	Metaquartzite	Volcanic Rock	Claystone	Siltstone	Sandstone	Calcite	Chert
1	B-1	Buchlov	4	2	2	0,5	0,5	0,1	2	0,1	0	0,5	0	0	0	1	0	1	0	1	0	0
2	B-2	Buchlov	4	2	2	0,5	0,5	0,1	2	0	0,1	0,1	0	0	0	1	0	1	0	3	0	0
3	B-3	Buchlov	4	3	2	2	1	1	2	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	2	0	0
4	B-4	Buchlov	4	2	3	0,1	0,5	0,5	1	0,1	0	0,1	0	0	0	2	0	0	0	0,5	1	0,1
5	B-5	Buchlov	2	0,5	3	1	0,1	0,1	2	0	0	2	0	0	0	0	0	3	2	1	0	0
6	B-6	Buchlov	5	2	2	1	0,5	0,1	2	0,1	0	0	0	0	0	0,5	0	0	0	1	0,1	0,5
7	B-7	Buchlov	4	3	3	0,5	0,1	0,1	2	1	0,1	1	0	0,5	0	1	0	0,5	0	2	0	0,1
8	B-8	Buchlov	5	2	1	1	0,1	0,1	1	0,1	0	0,5	0	0,1	0	1	0	1	0	1	0	0,5
9	S-1	Strážnice	4	2	2	2	0,1	0,1	1	1	0	2	0	0	0,5	0	0,1	1	0	2	0	1
10	S-2	Strážnice	2	3	0,5	0,5	1	0,1	1	0	0	0	0	0	0,1	0	0	0	0	1	1	0,1
11	S-3	Strážnice	2	2	1	0,5	1	0,5	0,5	0,1	0	0	0	0	0,1	0	0	0	0	1	0	0,1
12	S-4	Strážnice	3	3	2	1	0,5	0,5	0,5	0,1	0,1	2	0	0	0	0	0	0	0	2	0,5	0,1
13	S-5	Strážnice	3	3	1	1	0,1	0,5	0,5	0,5	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,1	0,1
14	S-6	Strážnice	4	3	2	1	0,1	0	0,5	0,5	0,1	0,1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
15	VnM-1	Veselí n. M.	4	3	2	1	0,5	0,1	0,1	1	0	1	0,1	0	0	1	0	0	0	1	0	0,5
16	VnM-2	Veselí n. M.	5	3	1	1	1	0,1	0	0,5	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	3	2
17	VnM-3	Veselí n. M.	3	2	2	1	0,5	0,1	0,5	0,5	0	0	0	0	0	1	0	0,5	0	0,1	0	0,1
18	VnM-4	Veselí n. M.	4	2	2	0,5	0,5	0,5	1	1	0,1	0,5	0	0	0,1	0,5	0	0	0,1	0	0	2
19	VnM-5	Veselí n. M.	3	3	0,5	0,5	0,1	0,1	0	1	0	0,5	0	0	0	0	0,1	0	0	0,1	0	1
20	VnM-6	Veselí n. M.	4	3	1	0,5	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0,5

Ze staršího souboru kachlů z fondu Městského muzea ve Veselí nad Moravou byl analyzován vzorek s motivem slepé kružby kvadrilobů vepsaných do kosočtverečné sítě a s heraldickými motivy ve stínkách (obr. 13, vzorek VnM1). Jedná se o římsový exemplář s analogickým nálezem v Uherském Hradišti a pandánem v kusech, které místo heraldických motivů ve stínkách nesou christologickou a mariánskou zkratku „ihs“ a „mā“ (např. obr. 3). Dále byl analyzován kus s figurálním motivem a reliéf s motivem Korunování Panny Marie, jehož analogii nalezneme ve Strážnici i na příhraničním slovenském hradě Branč (Šimkovic 2011, 28, 31), a raritní reliéf proroka či praotce Abraháma, jehož nevelká (a proto bohužel neanalyzovaná) analogie patrně pochází z Uherského Hradiště (obr. 14–16; vzorky VnM2–4). Poslední dva analyzované vzorky

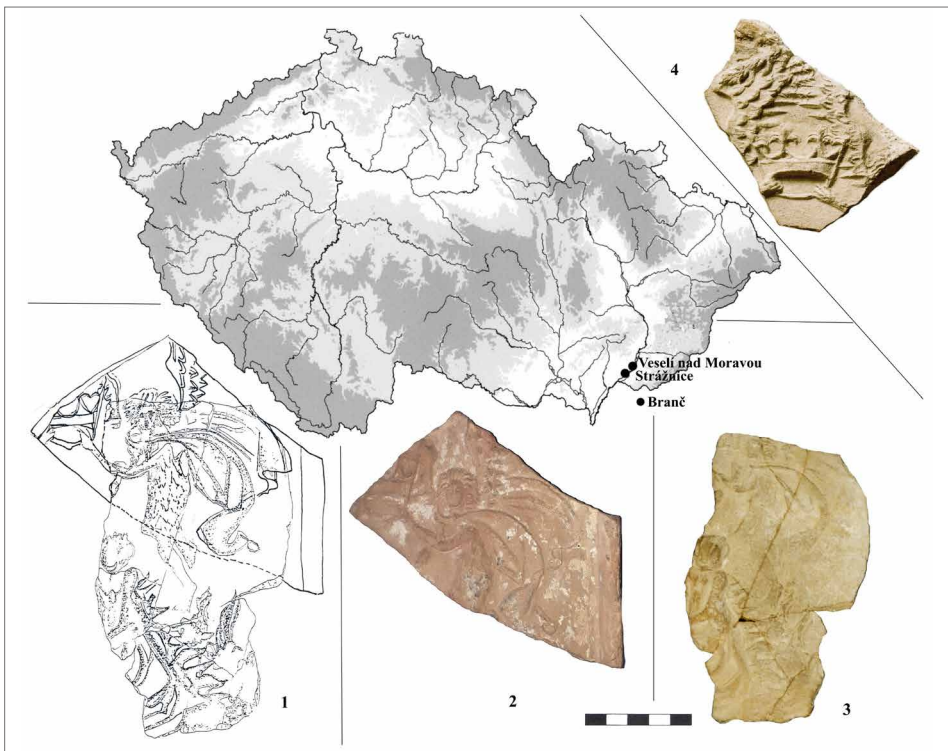
Obr. 13. Rozšíření římsového korunního kachle se slepou kružbou vepsanou do kosočtverečné sítě a heraldickou výzdobou ve stínkách. 1 – Malenovice hrad (podle Janiš–Vrla a kol. 2018, 188, obr. 247); 2 – Uherské Hradiště, nároží ulic Hradební, Františkánská a Krátká; 3 – Veselí nad Moravou. Foto D. Menoušková.

Abb. 13. Verbreitung einer Gesims-Bekrönungskachel mit in einem Rhombengitter einbeschriebenen Blindmaßwerk und heraldischer Verzierung in den Zinnen. 1 – Malenovice Burg (nach Janiš–Vrla a kol. 2018, 188, Abb. 247); 2 – Uherské Hradiště, Straßenecke Hradební, Františkánská und Krátká; 3 – Veselí nad Moravou. Foto D. Menoušková.

Obr. 14. Zlomek kachle s figurální tematikou (hráči vrhcábů?), Veselí nad Moravou, neznámá lokalita, čelní a zadní strana. Foto D. Menoušková.

Abb. 14. Kachelfragment mit figuraler Thematik (Wurfbabelspieler?), Veselí nad Moravou, unbekannte Fundstelle, Vorder- und Rückseite. Foto D. Menoušková.

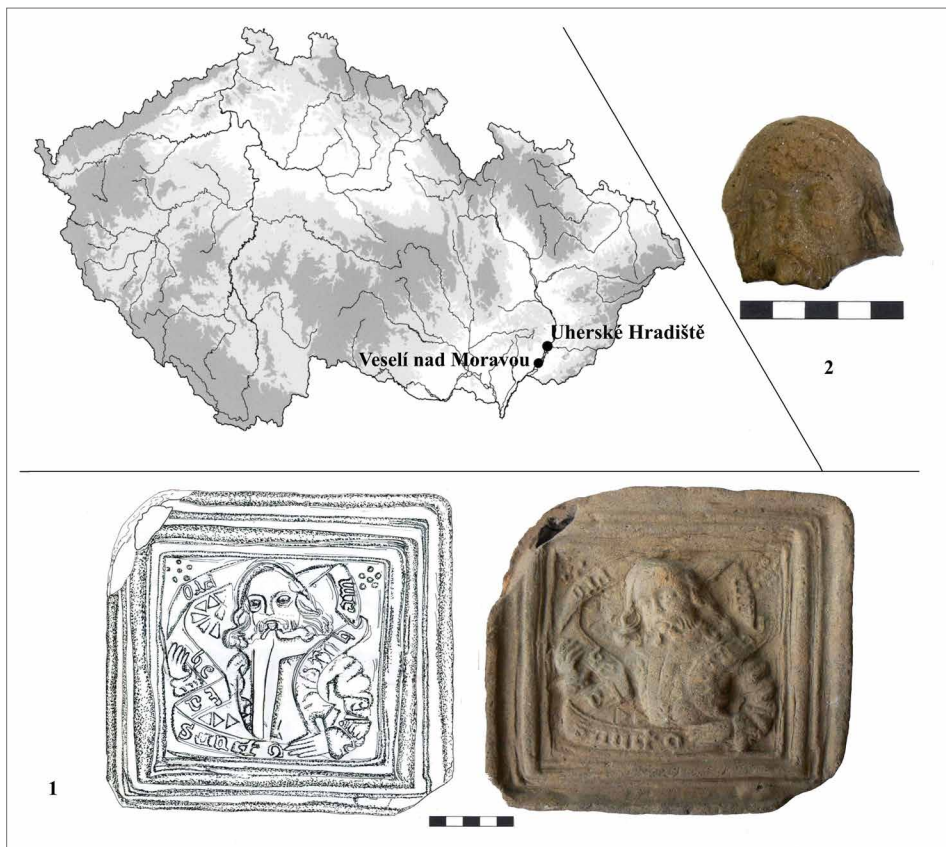
Obr. 15. Rozšíření motivu Adorace Panny Marie. 1 – rekonstrukce reliéfu na základě dochovaných zlomků z Veselí nad Moravou a Strážnice; 2 – Veselí nad Moravou; 3 – Strážnice; 4 – hrad Branč, Slovensko. Z archivu autorů a podle Šimkovic 2011, 28, 31.

Abb. 15. Verbreitung des Motivs Anbetung Mariens. 1 – Rekonstruktion des Reliefs anhand erhaltener Bruchstücke aus Veselí nad Moravou und Strážnice; 2 – Veselí nad Moravou; 3 – Strážnice; 4 – Burg Branč, Slowakei. Autorennachricht und nach Šimkovic 2011, 28, 31.

jsou z reliéfu s motivem pěšáka (bojová či rytířská scéna) a sv. Jiří (obr. 17–18; vzorky VnM5, 6). K nim přímé analogie prozatím postrádáme.

Petrografické a chemické analýzy materiálu z Veselí nad Moravou

Vzorky z Veselí nad Moravou jsou heterogenní do té míry, že je možné je rozdělit do dvou skupin podle obsahu karbonátů. Vzorek VnM2 obsahoval jenně písčité sparitické i mikritické kalcity. Vzorek VnM6 obsahoval větší úlomky hornin s mikritickým kalcitem. Ostatní vzorky jsou bez kalcitu. Charakter základní hmoty všech vzorků se liší, podobně jako u vzorků ze Strážnice. S rozdílem v obecně nižším, byť stále variabilním podílu prachovité složky (5–15 objemových procent). Modalita neplastické složky je spíše unimodální, nebo bimodální (VnM2, 3, srov. obr. 4:9 a 10). Písčité frakce je zastoupena v množství 10–15 objemových procent. Nejvíce hrubozrnný je VnM2 s 25 % objemu a obsahem písčitých zrn. Tento vzorek se tedy odlišuje nejen obsahem kalcitu. Jeho základní hmota je velmi jemná, prachovito-jílovitá, ostřená pískem. Křemenná zrna dominují (obr. 4:11). Živce jsou příležitostné (alkalické s plagioklasy ve srovnatelném poměru). Muskovit je též příležitostný, kdežto biotit se objevil jen stopově. Z akcesorií byl zastoupen amfibol. Horninové úlomky kromě zmíněné vápnité horniny zastupuje rohovec

Obr. 16. Rozšíření reliéfu s motivem proroka (Abraháma?). 1 – Veselí nad Moravou; 2 – Uherskohradištsko. Foto a kresba D. Menoušková.

Abb. 16. Verbreitung des Reliefs mit Prophetenmotiv (Abraham?). 1 – Veselí nad Moravou; 2 – Region Uherské Hradiště. Foto und Zeichnung D. Menoušková.

v četnosti běžné a příležitostný metakvarcit. Zjištěna byla silicifikovaná schránka mřížkovce (radiolaria). Petrografické srovnání s druhým vzorkem s kalcitem (VnM6) je ztíženo tím, že základní hmota vzorku je natavená (obr. 4:12). Je tmavá, zredukovaná s obsahem bublin po unikajícím plynu. Kromě zjištění hojného křemene bylo možné konstatovat, že alkalické živce převažují nad plagioklasy, ale lupínky slídky nebylo možné identifikovat, stejně tak nebyly identifikovány žádné akcesorie. Z úlomků hornin byl vzácně přítomen rohovec.

Obr. 17. Zlomek kachle s motivem bojovníka, Veselí nad Moravou, čelní a zadní strana. Foto D. Menoušková.

Abb. 17. Kachelfragment mit Motiv eines Kriegers, Veselí nad Moravou, Vorder- und Rückseite. Foto D. Menoušková.

Obr. 18. Zlomek kachle s motivem patrně sv. Jiří, Veselí nad Moravou, čelní a zadní strana. Foto D. Menoušková.

Abb. 18. Kachelfragment offenbar mit Motiv des St. Georg, Veselí nad Moravou, Vorder- und Rückseite. Foto D. Menoušková.

Vzorky VnM1, 3, 4 a 5 dále obsahují kromě četných až hojných zrn křemene běžné alkalické živce (s výjimkou VnM5, kde jsou vzácně). Plagioklasy jsou méně četné. Stejně tak slidy, které jsou obsaženy v četnosti stopové až vzácné. Amfibol byl na poměry akcesorie poměrně četný, obsažený příležitostně. Z úlomků hornin jsou zastoupeny vzácně až příležitostně granitoidy (VnM1, 4, 5), stopově metamorfní horniny (VnM1, 4), pokud nepočítáme metakvarcit zastoupený příležitostně téměř ve všech vzorcích. Úlomky klastických sedimentárních hornin byly ve všech vzorcích. Pískovec příležitostně (VnM1) či stopově (VnM3, 5), prachovec stopově (VnM4) a vzácně jílovec (VnM3). Úlomky rohovců byly zastoupeny v množství stopovém až běžném ve všech vzorcích. Vzorek VnM5 obsahoval drobný úlomek vulkanické horniny. Je podstatné zmínit, že VnM1 obsahoval v základní hmotě vzácně mikrofosilie (foraminifera).

Veselí nad Moravou se nachází na východním okraji nivy řeky Moravy. V podloží se dále nachází prachovité písky a jíly bzeneckého souvrství vídeňské pánve, které nasedají na pískovce a jílovce hluckého vývoje bělokarpatské jednotky. Kvartérní pokryv v blízkosti lokality je kromě nivních sedimentů tvořen i výskyty spraší a sprašových hlín (Geologická mapa 1 : 50 000 – ČGS 2024). Severně od Veselí nad Moravou se do Moravy vlévají dvě vodoteče přítékající z východu (Okluky a Svodnice), které protékají oblastí, kde podloží tvoří mimo jiné vápence hluckého vývoje. Přítomnost kalcitických hornin, pravděpodobně vápenců, ve vzorcích VnM2 a 6 odpovídá místní geologii, nicméně jejich výlučnost s dalšími horninovými typy značí minimálně dva odlišné zdroje keramické suroviny pro zkoumané veselské kachle. Vzorky bez vápenců svým chemickým složením i petrografií odpovídají vzorkům z jiných lokalit ležících přímo u Moravy (Strážnice, částečně i Uherské Hradiště). Vzorky VnM1 a Uherské Hradiště 17 nesou analogické reliéfy (Menoušková–Slaviček 2023), materiálově se však neshodují a bylo použito jiného zdroje.

Shrnutí

Komorové kachle jsou důležitým archeologickým pramenem a dokladem hmotné kultury, který přináší informace o kulturní, sociální i ekonomické úrovni společnosti. Jsou produktem spolupráce řezbáře (který velmi často stojí za vznikem prvotního negativu) a hrnčíře, který prvotní výtvarný koncept otiskl do formy a následně zhmotnil do kachle (více např. Vitanovský 2001; 2008; Vitanovský–Hazlbauer 1995). Snoubí v sobě jak parametry estetické a výtvarné (módní trendy, styly, vkus objednavatele či výrobce, řemeslnou úroveň), tak užitkové. K jejich výrobě bylo třeba nejen získat kvalitní suroviny, ale také dobře zvládnout náročný výrobní proces, který byl završen cestou ke spotřebiteli (podrobněji k přípravě vhodné hlíny ke keramické výrobě Těsnohlídková–Slaviček 2021, 4–16). Dlouhý a řemeslně náročný výrobní proces zahrnoval škálu kulturních a společenských zvyklostí a norem tehdejší společnosti (srov. např. Čapek–Procházka–Sedláčková 2021, 1). V kachlových reliéfech se zhmotňoval svět symbolů, představ a emocí středověku, zároveň bylo kachlové zboží materiálním produktem, s nímž se ryze pragmaticky obchodovalo. Byl to prostředek obchodních vztahů a společenských kontaktů mezi blízkými i vzdálenějšími regiony.

Shodné či velmi blízké reliéfy komorových kachlů lze doložit z oblasti jihovýchodní Moravy často z více blízkých lokalit, což svědčí o dobovém rozšíření/oblíbě motivů a provázanosti regionální hrnčířské produkce. Řadu analogií nalezneme ale i ve vzdálenějších souborech, například z Čech či Slezska, ze západního a středního Slovenska. Charakter vzájemných kontaktů stále dobře neznáme. Poznání mechanismů distribuce vychází z prostorové analýzy a interpretace náleзовých fondů a jejich analogií (srov. souhrnně Čapek a kol. 2022; Duistermaat 2017, 125). K lepšímu pochopení tohoto procesu by měly přispět také předkládané analýzy vzorků kachlů. Zjištění přesného složení keramické hlíny vede k určení, odkud materiál na výrobu kachle pocházel. Takto již byly zhodnoceny vzorky z Uherského Hradiště, Uherského Brodu a hradu Cimburka u Koryčan (Menoušková–Slaviček 2023). Na tyto výsledky nyní navazujeme studiem materiálu z dalších dvou městských regionálních center Strážnice a Veselí nad Moravou a hradu Buchlova. Ve všech případech se jedná o příhraniční lokality, o něž se opírala obrana východní hranice

země. Prostupnost hranice a četné historické, ale i osobní kontakty (viz např. relace o strážnickém hrnčíři stavějícím kamna na hradě Ostrý Kameň na Slovensku) se samozřejmě odrazily i ve shodných či blízkých kachlových motivech, které se objevují na moravské i slovenské straně hranice. Analogické nálezy k celkům z jihovýchodní Moravy tak pocházejí nejen z blízkých lokalit na moravské straně (např. Veselí nad Moravou a Uherské Hradiště; Veselí nad Moravou a Strážnice; Strážnice, hrad Buchlov a Uherské Hradiště; Strážnice, Uherské Hradiště a Uherský Brod, viz obr. 3, 7, 13, 15, 16; Menoušková–Slaviček 2023, 261–263, obr. 5), ale také z příhraničích, a i vzdálenějších oblastí Slovenska a dnešního Maďarska (např. Gruia 2013, 343, 428 katalog 97, 271). Vedle očekávaných analogických nálezů ze západního Slovenska (např. příhraniční hrad Branč; Šimkovic 2011, 28, obr. 31) je možné ikonograficky blízké náměty registrovat i z oblasti středního Pováží (hrady Trenčín a Beckov; Gruia 2013, 428, katalog 271), Nitry (Bielich–Samuel 2007, 82) či vzdálenějších středoslovenských lokalit Banské Bystrice, Šintavy (např. Mácelová 1989, 93, obr. 6:1; Kvietok–Mácelová 2013, 26, 31–34), ale také z Maďarska (např. Szécsény; Gruia 2013, 343, katalog 97). Zaznamenat můžeme rovněž vlivy královské budínské dílny (Uherský Brod, Menoušková–Šimík 2024).

Na základě ikonografického rozboru a výskytu souběžných motivů na vícero lokálních nalezištích jsme zpočátku predikovali existenci jednoho, popřípadě nemnoha výrobních center, která mohla zásobovat region svojí kamnářskou produkcí. Tato hypotéza se ovšem ve světle petrografických a chemických analýz neukazuje jako správná. Naopak dosavadní výsledky naznačují výraznou lokalizaci výroby komorových kachlů a souběžné působení většího počtu (nespecializovaných) hrnčířských dílen, které přibližně ve stejném čase vyráběly analogické reliéfy a disponovaly tedy totožnými formami. Toto zjištění považujeme za zásadní. Ukazuje totiž na existenci většího počtu lokálně působících dílen, které různou měrou (prodej forem, osobní kontakt) kooperovaly.

Validitu tohoto tvrzení podporují i výsledky předkládaných analýz. Přičemž kachle z hradu Buchlova odpovídají petrograficky blízké oblasti hradu. Vzorek B3 byl vyroben ze suroviny podobné uherskohradištským kachlům. Lokální původ strážnických kachlů predikovaný na základě dosavadních archeologických výzkumů a historických pramenů potvrzují i přírodovědné analýzy. Strážnické kachle se od zbytku odlišují mírně zvýšeným obsahem Si a nižším obsahem ostatních analyzovaných prvků. V rámci lokality představují poměrně homogenní shluk. Lokálnost kachlů potvrzuje srovnání s petrografií vepřovice strážnické chalupy č. 10. Shody, které se mezi strážnickým a dalším materiálem přesto projevují, pak pravděpodobně neznamenají, že by se jednalo o totožný zdroj suroviny. Geografie a geologické podloží regionu ukazují na to, že podobné shody je možné v ose řeky Moravy očekávat i na poměrně velké vzdálenosti. Veselský materiál indikuje využití minimálně dvou zdrojů. Přítomnost kalcitických hornin, pravděpodobně vápenců, ve vzorcích VnM2 a 6 odpovídá místní geologii, nicméně jejich výlučnost mezi dalšími horninovými typy značí minimálně dva odlišné zdroje keramické suroviny. Vzorky bez vápenců svým chemickým složením i petrografií odpovídají vzorkům z jiných lokalit ležících přímo u Moravy (Strážnice, částečně i Uherské Hradiště). Vzorky VnM1 a Uherské Hradiště 17 nesou analogické reliéfy (Menoušková–Slaviček 2023), materiálově se však neshodují a bylo použito jiného zdroje. S velkou pravděpodobností tedy nebyly vyrobeny v jedné dílně.

V rámci nyní zpracovaného souboru se jako nejlépe prozkoumaná jeví kamnářská produkce města Strážnice. Archeologicky je zde doloženo několik hrnčířských pecí a dílen (souhrnně Pajer 1983) a k hrnčířské výrobě existují i historické záznamy. Specifické postavení tohoto města v rámci předkládaného souboru je však dané i jeho historickým vývojem. Existence šlechtického sídla na předměstí včetně domácností úředníků a nižších šlechticů samozřejmě sehrály roli v potřebě a produkci kachlů vyšší kvality, než jaké dostačovaly pro běžné měšťanské prostředí. Přítomnost luxusních kachlů sloužila k vyjádření společenského statusu majitele, ukazoval tak svou „kupní sílu“ a demonstroval bohatství domácnosti (Mittendorf 2012, 247; Willmott 2005). Existence kachlových kamen v pozdně středověkých až raně novověkých domácnostech je obvykle spojována právě s vyšším sociálním postavením měšťanských a šlechtických domácností. Kachle

(respektive kamna) jsou tak jedním ze způsobů, jak luxus a bohatství demonstrovat a prezentovat přes ně své osobní ambice (např. kachlová kamna z Melic; Michna 1976).

Protipólem k velmi dobře archeologicky i historicky podchycené kamnářské produkci města Strážnice jsou nálezy z dalších prezentovaných lokalit. Neutěšený stav nálezového fondu kachlů a poznání hrnčířské produkce Veselí nad Moravou se postupně mění zvláště díky nedávnému objevu unikátní kolekce kachlů v historickém jádru města (více Loskotová a kol. 2024). Analýza souboru ukazuje jeho četné ikonografické a motivické vazby k prostředí Uherského Hradiště, popřípadě k hradu Cimburka u Koryčan. Jen velmi málo informací pak máme o pozdně středověkých až raně novověkých kachlích, respektive kamnech z hradu Buchlova.

Pro podpoření relevance a vypovídacích možností referenčního souboru plánujeme vyhodnotit vedle doposud analyzovaných vzorků z městských jader Uherského Hradiště, Uherského Brodu, Strážnice a Veselí nad Moravou a hradů Cimburka a Buchlova ještě materiál související patrně s domem opata cisterciáckého kláštera na Velehradu (Schenk 2020; Menoušková–Šimík 2024) a kamnářského centra v Dambořicích v západní části oblasti (Vrbas 1930; 1936; 1943; Měřínský 1997; Menoušková 2003; 2003a; 2004). Cílem je samozřejmě shromáždit co nejkomplexnější soubor, jehož ikonograficko-ikonologické a přírodovědné analýzy mohou přispět k lepšímu pochopení procesu vzniku a výroby kachlů a jejich distribuce a k lepšímu pochopení fungování kamnářské produkce regionu jihovýchodní Moravy.

Literatura

- BIELICH, M.–SAMUEL, M., 2007: Kachle. In: Březinová, G.–Samuel, M. a kol., Tak čo, našli ste niečo? Svedectvo archeológie o minulosti Mostej ulice v Nitre, 79–90. Nitra.
- ČAPEK, L. a kol., 2022: Vrcholně a pozdně středověká keramika v českých zemích. Výroba – Regionalizace – Metody – Interpretace. Plzeň.
- ČAPEK, L.–PROCHÁZKA, R.–SEDLÁČKOVÁ, L., 2021: Trojí život středověké keramiky. Katalog k výstavě. Plzeň.
- ČESKÁ GEOLOGICKÁ SLUŽBA, 2024: Geologická mapa 1 : 50 000. In: Geovědní mapy 1 : 50 000 [online]. Praha: Česká geologická služba. Dostupné z: <https://mapy.geology.cz/geocr50/>, cit. 1. 2. 2024.
- DRNOVSKÝ, P., 2016: Shodné ikonografické náměty na komorových kachlích z vybraných šlechtických sídel v severovýchodních Čechách, ASČ 20, 439–450.
- DUISTERMAAT, K., 2017: The Organisation of Pottery Production: Towards a Relational Approach. In: *Archaeological Ceramic Analysis* (Hunt, W. A., ed.), 114–147. Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199681532.013.9>
- ERNÉE, M.–HANYKÝŘ, V.–MARYŠKA, M., 2004: Výsledky přírodovědných analýz gotických kamnových kachlů z Českého Krumlova – Ergebnisse naturwissenschaftlicher Analysen der gotischen Ofenkacheln aus Český Krumlov, PA XLV, 175–222.
- FIŠER, B., 1921: Uherské Hradiště. Uherské Hradiště.
- GREGEROVÁ, M. a kol., 2010: Gregerová, M.–Čopjaková, R.–Beránková, V.–Bibr, P.–Goš, V.–Hanuláková, D.–Hložek, M.–Holubová-Závodná, B.–Kristová, L.–Kuljovská, Z.–Macháček, J.–Mazuch, M.–Procházka, R.–Škoda, R.–Všianský, D., *Petroarcheologie keramiky v historické minulosti Moravy a Slezska*. Brno.
- GRUIA, A. M., 2013: Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary. Cluj-Napoca.
- HEEGE, A. et al., 1998: Heege, A.–Heidrich, R.–Kamphowe, T.–Leers, K.–Paetzhold, D.–Schlütz, F.–Schulze-Rehm, C.–Wildering, U., Einbeck – Negenborner Weg I. Naturwissenschaftliche Studien zu einer Töpferei des 12. und frühen 13. Jahrhunderts in Niedersachsen. *Keramiktechnologie, Paleoethnobotanik, Pollenanalyse, Archäozoologie*. Isensee Verlag.
- HLOŽEK, M.–JORDÁNKOVÁ, H.–LOSKOTOVÁ, I., 2018: The provenance of raw materials for the manufacture of a knight stove from Petrov, Brno – Provenience surovin k výrobě rytířských kamen z brněnského Petrova, AH 43, 491–509. <https://doi.org/10.5817/AH2018-2-10>

- HLOŽEK, M.–LOSKOTOVÁ, I., 2014: Zdroje keramických surovin brněnské kachlové produkce 15. století – Sources of Raw Ceramic Materials of Tile Production in Brno in the 15th Century, *AH* 39, 139–153.
- HOLL, I., 1995: Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln II, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 47, 257–294.
- 2001: Spätgotische Öfen aus Österreich. Mittelalterliche Ofenkacheln in Ungarn IX., *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 52, 353–414.
- HOLL, I.–BALLA, M., 1994: Neutronenaktivierungsanalyse mittelalterlicher Ofenkacheln, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 46, 381–404.
- JANIŠ, D.–VRLA, R. a kol., 2018: Hrady Zlínského kraje. Lukov.
- KOHOUTEK, J., 1988: Vznik a vývoj středověkých opevněných center na jihovýchodní Moravě ve 12.–15. století. Kandidátská disertační práce. Brno.
- 1994: Hrady jihovýchodní Moravy. Zlín.
- KOHOUTEK, J.–NOVOTNÝ, J., 1989: Průzkumná sondáž v areálu hradu Buchlova, k. ú. Buchovice (o. Buchovice, okr. Uherské Hradiště), PV 1986, 75.
- KOVÁČIK, P.–VESELÁ, P., 2009: Stove tiles from Starý Bohumín – Kachle ze Starého Bohumína, *Studies in Post-Medieval Archaeology* 3, 289–302.
- KVIETOK, M.–MÁCELOVÁ, M., 2013: Krása kachlíc. Katalog výstavy. Vzácné neskorogotické a renesanční kachlice. Banská Bystrica.
- LOSKOTOVÁ, I., ed., 2021: Zdroje a šíření vybraných komodit keramické produkce vrcholného a pozdního středověku – Sources and distribution of selected high and late medieval pottery products. Brno. <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.M210-9920-2021>
- LOSKOTOVÁ, I. a kol., 2024: Loskotová, I.–Dejmal, M.–Menoušková, D.–Nosek, V.–Slaviček, K.–Šimík, J., Unikátní soubor kamnových kachlů z Veselí nad Moravou – Unique Set of Stove Tiles from Veselí nad Moravou, *AH* 49, 733–766.
- LOSKOTOVÁ, I.–HLOŽEK, M., 2016: Příspěvek k mobilitě v kamnářském řemesle – Contribution to mobility in stove-making, *AH* 41, 449–460. <https://doi.org/10.5817/AH2016-2-23>
- LOSKOTOVÁ, I.–SCHENK, Z., 2020: Gotické, renesanční a raně barokní kachle Přerovska. Dávné příběhy zobrazené v reliéfech kachlových kamen. Výběrový katalog. Přerov, Brno.
- MÁCELOVÁ, M., 1998: Kachlová pec z 15. století z Banskej Bystrice. In: *Studia Archaeologica Slovaca Mediaevalia* I, 85–96. Bratislava.
- MATEJKA, M.–ŠIMKOVIC, M.–JANURA, T., 2013: Hrad Koriátka: sprievodca po zrúcanine hradu. Bratislava.
- MENOUŠKOVÁ, D., 2003: Málo známá kolekce reliéfně zdobených pozdně středověkých kachlů z Dambořic, *Slovácko* 44 (2002), 183–223.
- 2003a: Předhabánská kachlová produkce z Dambořic (okr. Hodonín). Unikátní série renesančních komorových kachlů a sekundárního kadlubu – Kachelproduktion aus Dambořice (Bez. Hodonín) vor den Habanerfayencen einzigartige Kollektion von Renaissance kammerkacheln und einer sekundären Form, *AH* 28, 561–574.
- 2004: Portrétní a žánrové kachle z Dambořice. Renesanční horizont dambořické kamnářské produkce, *Slovácko* 45 (2003), 173–210.
- 2008: Portrétní kachle. In: Krása, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska (Menoušková, D.–Měřinský, Z. edd.), 72–88. Uherské Hradiště.
- 2011: Městská heraldika na kachlích ze sbírky Slováckého muzea, *Slovácko* 52 (2010), 161–173.
- 2016: Dva raně novověké kachlové motivy z Uherského Hradiště, *Slovácko* 57 (2015), 151–159.
- 2018: Nad mikropetrografickým a makroskopickým rozbořem středověkých kachlů z Uherského Hradiště a hradu Lukova, *Slovácko* 59 (2017), 163–174.
- 2022: Kachle se znaky panských rodů ze starších archeologických výzkumů v Uherském Hradišti a v Uherském Brodě, *Slovácko* 63 (2021), 123–144.
- 2022a: Obrácení Šavla – sv. Pavla na reliéfním kachli z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice. K výtvarným a technologickým aspektům málo obvyklého kachlového reliéfu – The conversion of Saul – St. Paul on a relief tile from Uherské Hradiště, Otakarova Street. On the artistic and technological aspects of a less usual tile relief, *AH* 47, 309–322. <https://doi.org/10.5817/AH2022-1-14>

- MENOUŠKOVÁ, D.–SLAVÍČEK, K., 2023: Iconographic and special links of Uherské Hradiště tiles from the end of the 15th and the mid-16th century – Ikonografické a prostorové vazby uherskohradištské kachlové produkce konce 15. až poloviny 16. století, *AH* 48, 257–285. <https://doi.org/10.5817/AH2023-1-12>
- MENOUŠKOVÁ, D.–ŠÍMÍK, J., 2023: K interpretaci kachlů s heraldickými náměty z Uherského Brodu, nároží Masarykova náměstí a Komenského ulice, *Slovácko* 64 (2022), 193–216.
- 2024: Komorové kachle z Uherského Brodu, nároží Masarykova náměstí a Komenského ulice, *Slovácko* 65 (2023), 119–145.
- MENOUŠKOVÁ, D.–VITANOVSKÝ, M., 2007: Beránek boží a evangelisté na kachlích z Uherského Hradiště (?), Kroměříže a Lukova. Příspěvek ke studiu kulturně historických a technologických aspektů jednoho motivu kachlového reliéfu, *Slovácko* 48 (2006), 137–151.
- 2007a: Kachel s reliéfem sv. Petra ze Strážnice, Uherského Hradiště (?) a hradu Buchlova, Okolo Strážnice. Sborník Městského muzea ve Strážnici 2007, 22–34.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1997: Ždánicko ve středověku. In: Stuchlík, S.–Klanica, Z.–Měřinský, Z., *Pravěk a středověk Ždánicka*, 59–91. Brno.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., ed., 2011: Výrobní a technologické aspekty středověkých a raně novověkých komorových kachlů. *Archaeologia mediaevalis Moravica et Silesiana*. Brno.
- MICHELAKI, K.–HUGHES, M. J.–HANCOCK, R. G. V., 2013: On establishing ceramic chemical groups: exploring the influence of data analysis methods and the role of the elements chosen in analysis, *Open Journal of Archaeometry* 1(1), e1. <https://doi.org/10.4081/arc.2013.e1>
- MICHNA, P. J., 1976: Melická skupina gotických kachlů, *Umění* XXIV, 148–158.
- MILOŠ, S.–MICHNA, P.–SEDLÁČKOVÁ, H., 1998: Pozdněgotické a renesanční kachle ze zámku v Hranicích. Olomouc – Hranice.
- MITTENDORF, E., 2012: Using Ceramics as and Indicator for Economic Specialization and Social Stratification. In: *Hochmittelalterliche Keramik am Rhein. Eine Quelle für Produktion und Alltag des 9. bis 12. Jahrhunderts* (Grunwald, L.–Pantermehl, H.–Schreg, R., edd.), 239–250. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums.
- PAJER, J., 1983: Počátky novověké keramiky ve Strážnici. Strážnice.
- PAJER, J. a kol., 2002: Strážnice. Kapitoly z dějin města. Strážnice.
- PAVLÍK, Č., 2008: Náboženské motivy. In: *Krása, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska* (Menoušková, D.–Měřinský, Z. edd.), 9–35. Uherské Hradiště.
- 2017: Velký obrazový atlas gotických kachlových reliéfů. Čechy, Morava, české Slezsko. Praha.
- 2023: Výběrový katalog kachlů z hradu Lukova. Spolek přátel Lukova. Lukov.
- PAVLÍK, Č.–VITANOVSKÝ, M., 2004: Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfů na kachlích gotiky a renesance. Praha.
- PLAČEK, M.–DEJMAL, M. a kol., 2015: Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě. Brno.
- PROCHÁZKA, R., 1979–1981: Uherské Hradiště, Otakarova ul. Evidence nálezů. [nedatováno] Uherské Hradiště, Otakarova ul., parcela č. 129. Popis nálezové situace II středověk, renesance. Rkp. uložen v archivu Slovákckého muzea.
- 1997: Uherské Hradiště – Zelný trh 19995–1996. Rkp. nálezové zprávy 637/99, uložen v archivu archeologického oddělení Slovákckého muzea.
- QUINN, P. S. et al., 2013: Ceramic Petrography: The Interpretation of Archaeological Pottery & Related Artefacts in Thin Section. Oxford. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1jk0jf4>
- RÖMER-STREHL, CH.–GEBEL, A.–FRISCHAT, G. H.–KRABATH, S., 2005: Werkstoffwissenschaftliche Untersuchungen an bleiglierten mittelalterlichen Scherben aus der Töpfereiwüstung Bengerode bei Fredelsloh, Ldkr. Northeim, Die Kunde. Zeitschrift für niedersächsische Archäologie, Neue Folge, Band 56 – Jahrgang 2005, 177–190.
- RZEZNIK, P.–STOKSIK, H., 2011: Problem of the glazed ceramics production in the pottery of medieval Silesia, *AR* LXIII, 466–484.
- SAUER, R. – WAKSMAN, S. Y., 2005: Laboratory investigations of selected medieval sherds from the Artemision in Ephesus. In: *Spätantike und Mittelalterliche Keramik aus Ephesos* (Archaeologische Forschungen 13), Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Krinzinger, F., ed.), 51–66. Vienna.

- SCHENK, Z., 2020: Soubor pozdně gotických kachlů z opatského domu bývalého cisterciáckého kláštera Velehrad, *Slovácko* 61 (2019), 105–125.
- SLAVÍČEK, K., 2023: Ceramic petrography and the study of artefacts using instrumental methods. Disertační práce obhájená na Ústavu geologických věd Masarykovy univerzity. Nепublikováno.
- SMETÁNKA, Z., 1968: Technologie výroby českých kachlů od počátku 14. do počátku 16. století, *PA LIX*, 543–578.
- ŠIMKOVIC, M., 2009: Plavecký hrad: stručný sprievodca po zrúcanine hradu. Bratislava.
– 2011: Hrad Branč. Sprievodca po zrúcanine hradu. Bratislava.
- ŠTARHA, I., 1999: Dějinný vývoj Veselska. In: Veselsko (Nekuda, V., ed.), 65–82. Brno.
- TĚSNOHLÍDKOVÁ, K.–SLAVÍČEK, K., 2021: Keramika jako řemeslný výrobek. In: Čapek, L.–Procházka, R.–Sedláčková, L., *Trojí život středověké keramiky. Katalog k výstavě*, 4–16. Plzeň.
- VITANOVSKÝ, M., 2001: Dřevo a hlína v procesu vzniku středověkého kachle – Ton und Holz im Entstehungsprozess der mittelalterlichen Kachel, *AH 26*, 403–409.
– 2008: Tvorba a výroba gotických a renesančních kachlů. In: *Krása, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska* (Menoušková, D.–Měřínský, Z., edd.), 6. Uherské Hradiště.
- VITANOVSKÝ, M.–HAZLBAUER, Z., 1995: Příspěvek k výrobě pozdně gotických kachlových matric – otázky výtvarné formy a technologie – Beitrag zum Erzeugnis der spätgotischen Kachelmatrizen – Fragen der bildenden Form und Technologie, *AH 20*, 539–550.
- VITANOVSKÝ, M.–MENOUSHKOVÁ, D., 2010: Kachlové formy z Prostějova – Kostelecké ulice. K technologickým a tvůrčím otázkám vzniku renesančních kachlových reliéfů – Stove tile moulds from Kostelecká St. in Prostějov (Central Moravia). On technological and creative issues relating to the rise of Renaissance stove tile reliefs, *AR LXII*, 680–695.
- VRBAS, J., 1930: Ždánko: Zeměpisný a dějepisný popis: se 190 vyobrazeními a 3 barvotisky. Ždánice.
– 1936: Toufaři na Ždánku a ždánká keramika. Ždánice.
– 1943: Zprávy české keramické společnosti. Praha.
- WILLMOTT, H., 2005: Tudor Dining: Object and Image at the Table. In: *Consuming Passions. Dining from Antiquity to the Eighteenth Century* (Carroll, M.–Hadley, D.–Willmott, H., edd.), 121–142. Tempus.
- ZEMEK, M., ed., 1972: Uherský Brod: minulost i současnost slováckého města. Brno.
– 1992: Místopis. Uherský Brod. In: *Uherskohradištsko. Vlastivěda moravská* (Nekuda, V., ed.), 744–763. Brno.
- ŽEGKLITZ, J., 2019: Kachle z dílny hrnčíře Adama Špačka (1531–1572) na Novém Městě pražském. *Archaeologica Pragensia – Supplementum 5*. Praha.
- ŽEGKLITZ, J.–ZAVŘEL, J., 2004: Nové nálezy kamnářských výrobků s portrétem Jana Husa. Příspěvek k poznání výroby českých renesančních kachlů – New finds of stove-maker's wares bearing a portrait of Jan Hus. A contribution to an understanding of Czech Renaissance stove tile production, *AR LVI*, 591–618.

Internetové zdroje

- Česká geologická služba, 2024: Geologická mapa 1 : 50 000. Dostupné z <https://mapy.geology.cz/geocr50/>, cit. 15. 2. 2024.
http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=2vm&map_region=mo&map_list=O_12_V, cit. 15. 2. 2024.

Zusammenfassung

Zur Problematik lokaler südwestmährischer Töpferproduktionszentren in der Zeit vom Ende des 15. bis Mitte des 16. Jahrhunderts

Blattkacheln sind eine wichtige archäologische Quelle und ein Beleg der Sachkultur, die Informationen über das kulturelle, soziale und wirtschaftliche Niveau einer Gesellschaft liefern und es

ermöglichen, Erkenntnisse über das Alltagsleben zu gewinnen. Sie sind das Produkt der Zusammenarbeit eines Holzschnitzers (der häufig hinter der Entstehung der ersten Negativform steht) und eines Töpfers, die das erste künstlerische Konzept in eine Form brachten und anschließend zu einer Kachel materialisierten (mehr dazu siehe z.B. Vitanovský 2001; 2008; Vitanovský–Hazlbauer 1995). Zu ihrer Herstellung war es nicht nur erforderlich, qualitativ hochwertige Rohstoffe zur Verfügung zu haben, sondern auch den anspruchsvollen Herstellungsprozess zu beherrschen, der im Weg zum Verbraucher gipfelte. In den Kachelreliefs wurde die Welt der Symbole, Vorstellungen und Emotionen des Mittelalters materialisiert, gleichzeitig war die Kachelware ein materielles Produkt, mit dem rein pragmatisch gehandelt wurde. Es war ein Mittel der Geschäftsbeziehungen und gesellschaftlichen Kontakte zwischen nahen und entfernteren Regionen.

Identische oder annähernd gleiche Blattkachelreliefs können im Gebiet des südöstlichen Mährens häufig an mehreren einander naheliegenden Fundstellen belegt werden, was auf eine zeitnahe Verbreitung/Vorliebe der Motive und eine miteinander verknüpfte regionale Töpferproduktion hindeutet. Eine Reihe von Analogien finden wir aber auch in entfernteren Fundkomplexen vor, beispielsweise in Böhmen oder Schlesien. Der Charakter der gemeinsamen Kontakte ist uns immer noch nicht gut bekannt. Erkenntnisse über die Vertriebsmechanismen basieren auf einer Raumanalyse und der Interpretation der Fundbestände und ihrer Analogien (vgl. Čapek a kol. 2022; Duistermaat 2017, 125). Zu einem besseren Verständnis dieses Prozesses dürften auch die vorgelegten Analysen der Kachelproben beitragen. Die Ermittlung der genauen Zusammensetzung des keramischen Lehms führt zur Bestimmung, von wo das Material für die Kachelherstellung stammt. Auf diese Weise wurden bereits Proben aus Uherské Hradiště, Uherský Brod und von Burg Cimbura bei Koryčany ausgewertet (Menoušková–Slaviček 2023). An diese Ergebnisse knüpfen wir nun mit einem Studium des Materials aus den beiden städtischen Regionalzentren Strážnice und Veselí nad Moravou und von Burg Buchlau an. In allen Fällen handelt es sich um Fundstellen in dem Grenzgebiet, auf die sich die Verteidigung der Ostgrenze des Landes stützte. Die Durchlässigkeit der Grenze und zahlreiche historische, aber auch persönliche Kontakte (siehe z.B. den Bericht über den Töpfer aus Strážnice, der auf der slowakischen Burg Scharfenstein [Ostrý Kameň] Kachelöfen baute) spiegelten sich natürlich auch in übereinstimmenden oder annähernd gleichen Kachelmotiven wider, die sowohl auf der mährischen, als auch auf der slowakischen Seite der Grenze auftauchen. Analoge Funde zu südostmährischen Fundkomplexen stammen demnach nicht nur von nahegelegenen mährischen Fundstellen (z.B. Veselí nad Moravou und Uherské Hradiště; Veselí nad Moravou und Strážnice; Strážnice, Burg Buchlau und Uherské Hradiště; Strážnice, Uherské Hradiště und Uherský Brod siehe Abb. 3, 5, 11–13; Menoušková–Slaviček 2023, 261–263, Abb. 5), sondern auch von grenznahen sowie entfernteren Gebieten der Slowakei und des heutigen Ungarns. Von Osten strömten auch zahlreiche künstlerische Impulse nach Südostmähren, auch können wir Einflüsse der königlichen Budaer Werkstatt verzeichnen (siehe Uherský Brod, Menoušková–Šimík 2024).

Aufgrund einer ikonographischen Analyse und des Vorkommens paralleler Motive an mehreren lokalen Fundstellen hatten wir anfänglich die Existenz eines, ggf. weniger Produktionszentren prädiert, die die Region mit ihrer Ofenproduktion versorgt haben könnten. Diese Hypothese hat sich im Lichte der mikropetrographischen und chemischen Analysen allerdings als nicht richtig erwiesen. Die bisherigen Ergebnisse deuten umgekehrt eine deutliche Lokalisierung der Blattkachelproduktion und parallel verlaufende Beeinflussung einer größeren Anzahl (nicht spezialisierter) Töpferwerkstätten an, die ungefähr zur gleichen Zeit über identische Kachelformen verfügten. Diese Feststellung erachten wir als wesentlich. Sie weist nämlich auf die Existenz einer größeren Anzahl lokal betriebener Werkstätten hin, die in unterschiedlichem Grad (Verkauf von Formen, persönliche Kontakte) miteinander kooperierten.

Im Rahmen des jetzt bearbeiteten Fundkomplexes hat sich die Ofenproduktion der Stadt Strážnice als am besten untersucht erwiesen. Archäologisch sind dort mehrere Brennöfen und Töpferwerkstätten belegt (z.B. Pajer 1983), und zur Töpferproduktion existieren auch historische Aufzeichnungen. Durch die spezielle Stellung dieser Stadt ist im Rahmen des vorgelegten

Fundkomplexes jedoch auch ihre historische Entwicklung gegeben. Die Existenz eines Adelsitzes in der Vorstadt und die Existenz von Haushalten von Beamten und des niederen Adels spielten natürlich für den Bedarf und demnach auch für die Kachelproduktion in höherer Qualität eine Rolle. Der Besitz von Luxuskacheln drückte den gesellschaftlichen Status des Besitzers aus, er zeigte seine „Kaufkraft“ und demonstrierte den Reichtum des Haushalts (Mittendorf 2012, 247; Willmott 2005). Die Existenz von Kachelöfen in spätmittelalterlichen bis frühneuzeitlichen Haushalten ist für gewöhnlich gerade mit der höheren sozialen Stellung bürgerlicher und adeliger Haushalte verbunden. Kacheln (bzw. Kachelöfen) sind somit eine Art und Weise, Luxus und Reichtum zu demonstrieren und über sie seine persönlichen Ambitionen zu präsentieren (z.B. Kachelöfen aus Melice; Michna 1976).

Einen Gegenpol zu der archäologisch und historisch sehr gut erfassten Ofenproduktion der Stadt Strážnice bilden Funde von den übrigen hier präsentierten Fundstellen. Der unerfreuliche Zustand des Fundbestandes von Kacheln und der Erkenntnisse über die Töpferproduktion von Veselí nad Moravou ändert sich langsam, dies besonders dank der Entdeckung einer einzigartigen Kachelkollektion im historischen Stadtkern (mehr dazu Loskotová a kol. im Druck). Die Analyse des Fundkomplexes zeigt seine zahlreichen ikonographischen und motivischen Bindungen zur Umgebung von Uherské Hradiště, ggf. von Burg Cimbürg auf. Nur sehr wenige Informationen liegen uns dann über spätmittelalterliche bis frühneuzeitliche Kacheln, bzw. Kachelöfen von Burg Buchlau vor.

Zur Stützung der Relevanz und den Aussagemöglichkeiten der Referenzgruppe ist von uns geplant, neben den bisher analysierten Proben aus den Stadtkernen von Uherské Hradiště, Uherský Brod, Strážnice, und Veselí nad Moravou und von den Burgen Cimbürg und Buchlau noch das Material auszuwerten, das offenbar mit dem Haus des Abtes des Zisterzienserklosters in Velehrad (Schenk 2020; Menoušková–Šimík 2024) und dem Kachelofenzentrum in Dambořice im Westteil des Gebietes zusammenhängt (Vrbaš 1930; 1936; 1943; Měřinský 1997; Menoušková 2003; 2003a; 2004). Ziel ist es natürlich, einen möglichst umfassenden Komplex zusammenzutragen, dessen ikonografisch-ikonologische und naturwissenschaftliche Analysen zu einem besseren Verständnis des Entstehungs- und Produktionsprozesses der Kacheln und ihrer Verbreitung sowie zu einem besseren Verständnis der Funktionsweise der Ofenproduktion in der Region Südmähren beitragen können.

Mgr. Dana **Menoušková**, Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, Smetanovy sady 179, 686 01 Uherské Hradiště, Česká republika, dana.menouskova@slovackemuzeum.cz

Mgr. Karel **Slavíček**, Ph.D., Ústav geologických věd Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, Kotlářská 2, 611 37 Brno, Česká republika, slav.karel@sci.muni.cz, ORCID 0000-0002-6662-927X

Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.